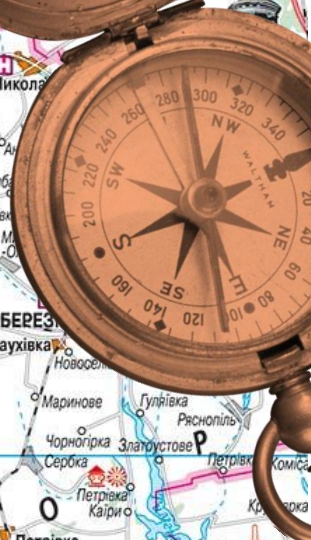
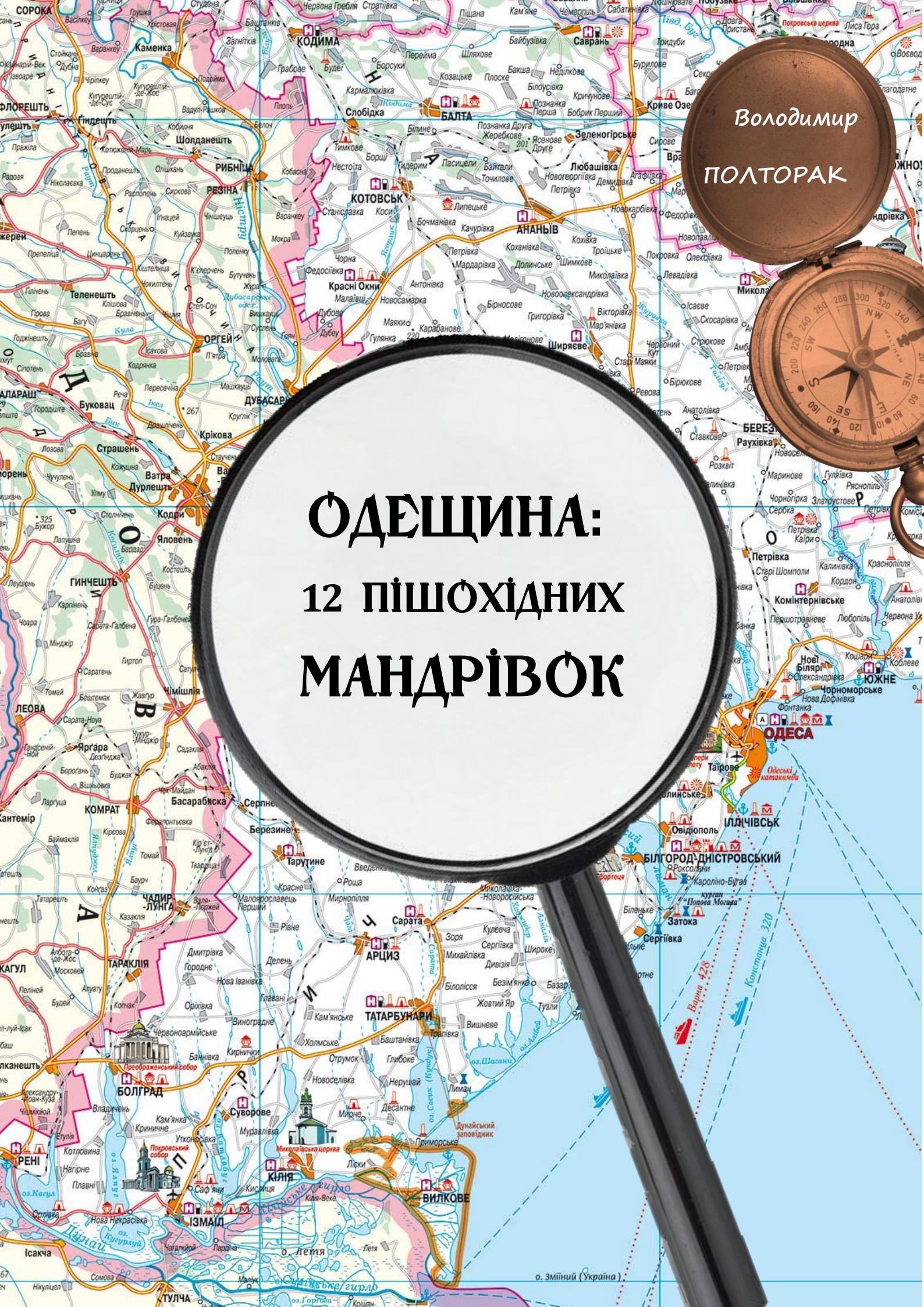

Володимир
ПОЛТОРАК

ОДЕЩИНА: 12 ПІШОХІДНИХ МАНДРІВОК

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ ТА НАУКИ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНА УСТАНОВА «ОДЕСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ
ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ»

**Володимир
ПОЛТОРАК**

ОДЕЩИНА: 12 ПІШОХІДНИХ МАНДРІВОК

Методичний посібник з питань впровадження програми патріотичного виховання для навчальних закладів та громадських об'єднань, передбачених в обласній цільовій комплексній програмі національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженої 17.06.2016р. №219-VII(зі змінами)

(для учнів старших класів загальноосвітніх середніх шкіл, коледжів, ліцеїв, училищ та технікумів, студентів вищих навчальних закладів)

УДК 908(477)(075.8)

Полторак В.М. Одещина: 12 пішохідних мандрівок. Методичний посібник з питань впровадження програми патріотичного виховання для навчальних закладів та громадських об'єднань, передбачених в обласній цільовій комплексній програмі національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженої 17.06.2016р. №219-VII(зі змінами) *(для учнів старших класів загальноосвітніх середніх шкіл, коледжів, ліцеїв, училищ та технікумів, студентів вищих навчальних закладів)*. – Одеса, 2019. – 67 с.

Методичний посібник призначений для керівників патріотичних гуртків в навчальних закладах, учнів старших класів загальноосвітніх середніх шкіл, коледжів, ліцеїв, училищ та технікумів, студентів вищих навчальних закладів, членів громадських організацій та інших зацікавлених осіб.

Автор:

Полторак Володимир Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Рецензенти:

Бачинська О.А., професор, зав. кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Гуцалюк С.Б., голова ГО «Чорноморське гайдамацьке з'єднання»

© КУ «Одеський обласний центр патріотичного виховання та організації дозвілля дітей та молоді, 2019
© Полторак В.М., 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ДАНИХ.....	5
ОФОРМЛЕННЯ КОНЦЕПТУ ПІШОХІДНОГО ПОХОДУ	13
Визначення маршруту.....	14
ГУРТ	14
Спорядження та харчі	14
В поході.....	15
Результати походів.....	16
ІСТОРІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТОПОНІМІЇ	
ОДЕЩИНИ	17
ЕКСКУРСІЙНІ МАТЕРІАЛИ	26
Нижньодністровський національний парк	26
Дунайський біосферний заповідник НАН України.....	43
ПІШОХІДНІ МАРШРУТИ ОДЕЩИНОЮ.....	54
КУЯЛЬНИК від Корсунців до Жевахової гори (14 км)	55
ДНІСТРОВСЬКИЙ ЛИМАН від Білгорода до Затоки (27 км).....	56
ДНІСТРОВСЬКИЙ ЛИМАН від Маяк до Овідіополя (30 км)	57
СТЕПИ БАРАБОЙСЬКІ від Вигоди до Мангейму (18 км)	58
КУЯЛЬНИК від Буялика до Іллінки (40 км)	59
ТИЛГУЛЬСЬКЕ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ біля Курісового (19 км).....	60
ЧОРНЕ МОРЕ від Григорівки до Чорноморського (9 км).....	61
ТИЛГУЛЬСЬКЕ ВЗМОР'Я від Южного до Коблево (13 км)	62
ДУНАЙСЬКІ ПЛАВНІ від Кілії до Вилкового (42 км).....	63
ВІКОВІ ДУБРАВИ ПОБУЖЖЯ від Кам'яного до Слюсарєвого (43 км).....	64
ПІСЛЯМОВА.....	65
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	66

ВСТУП

Методичний посібник з проведення пізнавальних походів теренами Одеської області (для учнів старших класів загальноосвітніх середніх шкіл, коледжів, ліцеїв, училищ та технікумів, студентів вищих навчальних закладів) розроблений згідно Указу Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18.05.2019 № 286/2019 (Далі – «Стратегія...»). Зокрема в цьому документі йдеться про мету, завдання та засоби національно-патріотичного виховання і виділяються краєзнавчий та туристичний напрями. Велика вага приділяється ознайомленню молоді із особливостями різних регіонів України, що дало підстави до розробки краєзнавчих маршрутів Одещиною.

В цілому Методичний посібник присвячений важливій частині питань впровадження програми патріотичного виховання для навчальних закладів та громадських об'єднань, передбачених в обласній цільовій комплексній програмі національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженої 17.06.2016р. №219-VII(зі змінами).

Маючи на меті практичну підготовку викладача, учня чи студента до туристичної активності, це методичне видання передбачає написання попереднього опису маршруту. Рекомендації надають основи методики створення та написання описових текстів, а також наводять приклади екскурсій, що формуватимуть уявлення про стильове та жанрове різноманіття матеріалів, що супроводжують національно-патріотичну туристичну діяльність.

Посібник є зібранням краєзнавчих та туристичних матеріалів, алгоритмів створення маршрутів. Тут також вміщено перелік та короткий опис пішохідних маршрутів Одещиною, які допоможуть читачеві на етапах організації та проведення походів.

В виданні наводяться основні принципи інтерпретації туристично-краєзнавчих даних, на які слід акцентувати увагу під час самостійного створення маршрутів важливими об'єктами Одещини.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ДАНИХ

Інтерпретація - це пояснення краєзнавчих (природних, культурних або історичних) значень, що стосуються певних дестинацій (об'єктів). Інтерпретація передбачає так званий особистий досвід, а не просто набір інформації та фактів. Інтерпретація дозволяє відвідувачам отримати уявлення і розуміння цінності території та важливості захисту культурної та природної спадщини. Інтерпретація допомагає оцінити те, що є унікальним та заслуговує на збереження. Нижче перераховані рекомендації щодо використання інтерпретаційної методики в краєзнавстві та екскурсійній справі.

Шість основних завдань інтерпретації

1. зорієнтувати – уточнити тривалість маршруту за часом, відстані, правила поведінки, заходи безпеки;
2. встановити на основі кращих комунікативних принципів контакт з аудиторією;
3. розважити – із застосуванням інтерактивні ігри, курйозів, допоміжних засобів тощо;
4. розкрити особливості об'єктів;
5. інформувати – факти ще не є інтерпретацією, але складають її основу;
6. спонукати молодь мислити.

Визначення об'єкту інтерпретації. Інтерпретація може стосуватися місця/об'єкту: ділянки сільської місцевості, елемента природного середовища (гірської породи, рослин або тварин), аспекту традиційної культури, історичної події або періоду, господарської діяльності, наприклад, рибної ловлі тощо.

Тематика. Люди можуть швидко забувати факти і цифри, але вони будуть згадувати елементи презентації згідно з темами. Тема є основним повідомленням оповіді. Теми спонукають туристів думати і дивуватися, і це перші кроки до змін у ставленні та поведінці. Тема містить повідомлення, яке би вам хотілося, щоб винесли люди, вона забезпечує «червону нитку» представленої інформації. Тема зазвичай виражається в реченні і містить елемент дії.

Визначення доступної, важливої, корисної, релевантної інформації. Якщо інформація пов'язана з фактами, то інтерпретація - з наративом. Інтерпретація в цілому включає в себе інформацію і ґрунтується на озвученому пізнанні фактичної інформації. Справжня інтерпретація безумовно бере до уваги факти і вводить їх у контекст, пояснює і розширює їхній зміст і, отже, «вписує» їх в розповідь.

Визначення цільової групи. Слід знати свою аудиторію. А отже початково слід провести дослідження, дізнатися їхні імена, якщо це можливо, і їхній рівень знань по вашій темі. Якщо хтось вже дуже добре обізнаний, слід залучити його і заохотити поділитися своїми знаннями з групою.

Прийоми та засоби екскурсійної інтерпретації

Аби утримувати увагу людей, будь-яка форма спілкування має до певної міри розважати. Наступні декілька підходів можуть допомогти зробити похід більш цікавим для учасників:

Взаємодія. Учасникам походу приємно бути активно залученими до його організації. Слід залучати якомога більше їхніх відчуттів, ставити запитання або організовувати групові дискусії, аби люди формували свої думки і ділилися ними. Демонстрації та діяльність також спонукають людей до взаємодії з суспільством, довкіллям і один з одним.

Різноманіття стилів. Зміна тону і гучності голосу може різко підсилити вплив слів на слухачів. Тиша, використана у слушний момент, може теж мати потужну

дію. Це разом допоможе наголосити на важливості сказаного або тримати усіх у напрузі.

Неочікуваність. Якщо відбувається щось незаплановане, як от, раптова буря, слід скористатись з нагоди та обговорити це. Наприклад, яке традиційне вбрання використовує місцеве населення, щоб подолати такі погодні умови. Якщо невелика ящірка проковзує повз, не слід боятися перевести вашу увагу на неї. Слід скористатися усіма нагодами, які подекуди постачає природа та культура.

Форми інтерпретації:

Зустріч і привітання. Зробіть короткий вступ, аби дозволити відвідувачам уявити спільні наступні кроки. Це ефективний спосіб встановити контакт з великою групою протягом короткого часу.

Прогулянки з гідом пішки або на автомобілі. Гід надає можливість відвідати віддалені або менш доступні місця, побачити диких тварин, краєвиди або поглянути на них по-іншому. Тури можуть бути пристосовані до різних аудиторій із загальними або окремими інтересами.

Розмови і презентації. Вони можуть бути застосовані в призначений час і місці, або можуть відбуватися неофіційно, наприклад, розмови на точці входу на місце або на визначених точках за інтересом.

Події і заходи. Це може бути ефективним способом для залучення більшої аудиторії. Гарне планування та оповіщення є суттєвим для залучення людей.

Волонтерські програми. Суміщайте активну роботу зі збереження культурної спадщини та природи з інтерпретацією для забезпечення поглибленого досвіду. Включіть час на волонтерські програми у обговорення інтерпретації.

Сезонні програми. На багатьох місцях літні програми можуть бути спеціально пристосовані для різних аудиторій. Інтерпретація може бути надана на короткі прогулянки з гідом, річкові прогулянки або спеціальні тури. Інтерпретація може бути ефективною і такою, що запам'ятовується, якщо враховувалися інтереси відвідувачів, наміри і спосіб навчання.

Комунікативні інструменти:

Емпатія. Наші власні уподобання щодо навчання впливають на спосіб надання інформації та тлумачення фактів. Ми часто передаємо інформацію так, як би ми хотіли її отримати. Для того, аби достукатись до різноманітної аудиторії, використовують різні інтерпретаційні підходи, що базуються на розмаїтті стилів навчання. Навчання триває ще довго після завершення відвідування. Ось чому розповіддю про місце слід активізувати досвід відвідувача та викликати відгук і співучасть.

Зовнішній вигляд. Перші враження є дуже важливими. Вдягайте чистий і охайний одяг. Не забувайте капелюхи від сонця. Посміхайтесь, щоб допомогти всім розслабитися і відчутти себе бажаним гостем. Подумайте про вашу поставу і мову тіла. Тримайтеся солідно та твердо, щоб проявити впевненість і обізнаність. Уникайте гри з предметами (ручок і ключів). Використовуйте природні жести і завжди будьте повернені обличчям до групи.

Голос. Говоріть з ентузіазмом і пристрасстю. Видозмінюйте тон і ритм. Використовуйте паузу для наголосу, аби зібратися з думками, дати можливість засвоїти вашу розповідь або зазначити зміну тематики. Замініть "eee" на паузи.

Мова. Використовуйте просту мову і говоріть ясно, короткими реченнями. Уникайте наукового і технічного жаргону – це відштовхує відвідувачів. Створюйте Образи у свідомості людей.

Гумор. Якщо ваша аудиторія сміється, то це її розслабляє. Вживайте жарти чи історії, що мають відношення до вашої теми. Використовуйте тишу для впливу і концентрування уваги.

Продуктивність. Що спрацювало найкращим чином, що реально сподобалося відвідувачам? Запитайте їх для зворотного зв'язку. Щоб заспокоїти нерви й поліпшити практику публічного мовлення, пройдіть курси презентації та продовжуйте практику. Практикуйте із презентацією на колегах і підготуйте різні варіанти для різних аудиторій і вікових груп.

Співвідношення. Коли відвідувачі можуть висловити ставлення до того, що вони бачать, це допомагає їм встановити особисті зв'язки з місцем. Коли відвідувачі можуть встановити зв'язок між новою інформацією і тим, що вони вже знають або набули, інтерпретація стає для них більш зрозумілою і залишить тривале враження.

Порівняння можуть висвітити подібності та відмінності. Це дозволяє людям шляхом спостереження створити зв'язки з новими місцями, тваринами, рослинами, ландшафтами та місцевими традиціями.

Логіка. Інформація має бути представлена в логічній послідовності для легкого сприйняття.

Цілі. Коли ви знаєте, чого прагнете досягти, легше дійти до мети. Подумайте, чому ви ведете цей тур, і про що хочете розповісти аудиторії під час подорожі. Це допоможе вам сформулювати цілі і забезпечить мережу і теми для вирішення завдань.

Системність планування

Плануйте структуру маршруту. Корисний підхід полягає у тому, аби дотримуватися структури розповіді, яка повинна мати початок, середину та заключну частину. Це має бути покладено в нарис або план головних фактів. Переконайтеся, що ви добре дослідили вашу тему і можете жваво розповідати про місця і людей без занадто великої кількості термінів, дат і цифр. Переконайтеся, що ваші ідеї й теми утворюють неперервність сюжету. Тоді вони теж будуть мати сенс для аудиторії.

Сприйняття. Люди сприймають інформацію і пізнають по-різному. Ймовірно, найбільш поширеним підходом є використання візуальної інформації. Це включає в себе текст, графіки, мистецтво, мапи, скульптури або відео. Інший загальний спосіб отримання знань – за допомогою звуків, слова, музики й пісні. Дія, рух і дотик підсилює відчуття і може залишити тривале враження на

відвідувачів. Врешті-решт, встановлення емоційних зв'язків може змінити ставлення і збагатити досвід від відвідування місця.

Реквізит. Кожен центр відвідування, музей або територія, що охороняється, є сповненим потенційного реквізиту. Реквізит пояснює речі, зосереджує увагу і займає групу. Люди реагують на знайомі предмети, використані інноваційними способами. Залучайте різні почуття разом з реквізитом - запах, шум і дотик. Обійдіть навколо зразка пахучого листка або гілочки, відчуйте дотик пера місцевого птаха. Використовуйте свисток для імітації поклику тварини. Спробуйте використовувати дійсні історичні артефакти. Вони можуть дати уявлення про життя людей у минулому. Дотримуйтесь теми, доки відвідувачі не закінчать розглядати реквізит.

Можливий реквізит: шкіри, скелети, висохлі рослини, каміння, артефакти, знаряддя, відбитки, костюми, обладнання, ламіновані фотографії та ескізи, моделі і відбитки, книги, музика тощо. Історичний будинок може надати багато захоплюючих розповідей (таємничі смерті, привиди, люди-маски й дивні речі), а також безліч можливостей «робити речі» з реквізитом. Це захоплює увагу відвідувачів.

Відповіді на запитання. Приділіть час, щоб відповісти на запитання аудиторії або зауваження: відтворіть запитання, встановіть точку зору, попросіть роз'яснення, попросіть надати приклади, погоджуйтесь.

Ентузіазм. Це найцінніша якість інтерпретатора. Крім того, вітається надійність і професіоналізм.

У той час, як почуття гумору завжди допомагає достукатись до відвідувача, не використовуйте гумор, якщо він виходить у вас неприродно.

Час. Якщо розповідь триває понад 30 хвилин (а це середня тривалість концентрації уваги дорослого) - зробіть перерву. Проводьте презентацію в приємній обстановці, яка вільна від інших відволікаючих чинників.

Драматизація та театралізація

Драматизація історії, яка пов'язана з подією або періодом, є популярним методом, який переносить відвідувачів в інший час. Театральні навички стануть у пригоді для відпрацювання вдалої інтерпретації - інтерпретатори повинні залишатися повсякчасно у ролі і бути історично точними.

Ряджені гіді, аніматори не обмежуються перебування в масці. Костюм є частиною історії і забезпечує контекст. Персоналізовані розповіді або зазначення політичного контексту оживляють архітектурні форми. Реконструкція реальних подій дає можливість занурити глядача розумово й емоційно. Ресурси, планування та навички, які вимагаються від учасників, залежать від масштабів і характеру реконструкції, і надають можливості для залучення добровольців. Реконструкція, залучаючи відвідувачів, забезпечує спокійну обстановку для розповіді і кращого сприймання інформації. Виконавче мистецтво -музика і театральні події - часто відбуваються у відкритих місцях, а іноді і виводить на місце сюжетної лінії розповіді.

Комунікація в екскурсійній групі

Враховуйте **особливості керування великими групами**. Визначте максимальний розмір групи відповідно до розмови й місця; від восьми до дванадцяти чоловік - зазвичай є оптимальним.

Перебувайте **попереду** і призначте когось відповідального за групу позаду. Дайте час, аби подолати перешкоди. Пересвідчуйтесь, аби кожен з групи дістався місця призначення.

Перебувайте у **колі видимості і чутності** повсякчасно. Стійте, якщо необхідно понад групою і спрямовуйте ваш голос до осіб позаду. Забезпечте дітей завданнями або іграми впродовж маршруту і періодично перераховуйте вашу групу- безпека понад усе!

Управління відволіканням та протидія надзвичайним ситуаціям.

Відволікання уваги може проявитися в багатьох формах: плач дитини, гучні розмови позаду групи. Ви маєте вирішити проблеми до того, як вони стануть руйнівними. Так, попросіть гіперактивну дитину допомогти у вирішенні проблеми, наприклад, підрахувати кількість людей в групі або заспівати пісню під час прогулянки між двома точками. Запросіть гучних відвідувачів підійти ближче, щоб вони могли "добре бачити". Поводьтеся із відволікаючими чинниками професійно, не давайте їм зруйнувати враження для більшості відвідувачів.

Нещасні випадки та надзвичайні ситуації трапляються, і вони будуть випробовувати вашу реакцію. Підготовка та планування є кращим підходом до боротьби з такими ситуаціями. Якщо хтось захворів чи отримав травму під час відвідування, вашими основними обов'язками є: надання допомоги постраждалим і керування рештою групи.

ОФОРМЛЕННЯ КОНЦЕПТУ ПІШОХІДНОГО ПОХОДУ

Перед проведенням походу слід підготувати план та зробити опис туристичної подорожі з використанням форм та методів вміщених нижче матеріалів.

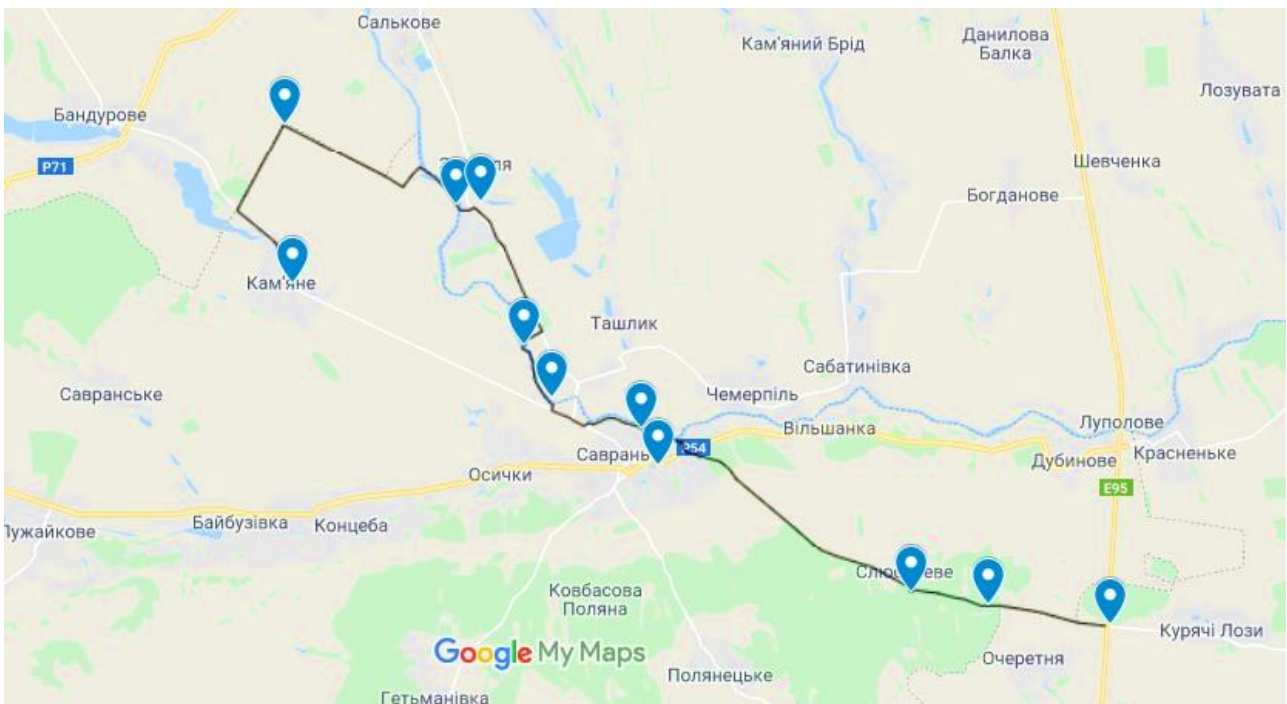
Створення концепту туристичної подорожі відбувається за наступною послідовністю. Спочатку слід зібрати з усіх можливих джерел інформацію про місцевість. Оформлення концепту передбачає розподіл зібраних та оформлених матеріалів на власне концептуальні засади туру та екскурсійні матеріали до нього (описи DESTИНАЦІЙ).

До обов'язкових елементів концепту відносяться: тема, мета, цільова група, форма спілкування, час маршруту, перелік об'єктів, пріоритети та головний об'єкт, способи пересування, маршрут на карті, тексти екскурсій, опис додаткових екскурсійних засобів.

Важливим елементом концепту є опис об'єктів, які знаходяться по маршруту. Опис відбувається за такими елементами:

1. ОСНОВНА ІНФОРМАЦІЯ (назва, статус, адреса, контактний телефон, електронний сайт, e-mail)
2. ЦІНИ (вхідний квиток, екскурсійне обслуговування групи, режим роботи (дні, години, сан.день))
3. ФОНДИ (дата створення, джерела фонду (звідки надходить матеріал), опис фондів (чи є і чи доступний дослідникам), кількість музейних предметів,

- види предметів, унікальні предмети (гордість), можливість працювати дослідникам)
4. ЕКСПОЗИЦІЙНА РОБОТА (кількість приміщень, кількість розділів, дизайн)
 5. ІНШІ ВИДИ ДІЯЛЬНОСТІ (виставки, кінопокази, презентації, літературні вечори, видавнича діяльність, інше).

Визначення маршруту

Передусім визначте, скільки часу для подорожі ви маєте – один, два чи три дні. Потім вирішуйте, куди піти і що оглянути в поході. Можете поставити декілька завдань – активний відпочинок, фізичне тренування, знайомство з пам'ятками історії та природи, інших визначних об'єктів, збирання колекцій, рибна ловля тощо.

Знайте, що навіть для міцних та витривалих туристів не слід планувати маршрут понад 25 км за один день. Адже втома та відсутність вільного часу не дадуть можливості досягнути інших завдань походу. Для школярів 5-12 класів не слід планувати маршрут понад 20 км, а оптимально – до 15 км на день.

ГУРТ

В туристичному гурті розподіліть відповідальність. Досвідчений, авторитетний та енергійний нехай очолить гурт. Його відповідальність – організація колективу, проведення його по маршруту, йому в поході мають підпорядковуватись туристи. Хоч гурт і добровільний і його мета – відпочити, потрібна дисципліна, узгодженість дій, дотримання правил охорони природи, пам'яток культурної спадщини. За це несе відповідальність керівник гурту.

Помічник керівника повинен відповідати за спорядження та харчування під час підготовки та організації походу. Головна вимога до нього – господарський досвід. Також можна обрати кухаря, фото-оператора, санітара, оповідача (має підготувати розповіді про маршрут) тощо, але це не обов'язково, адже так чи інакше кожен учасник походу може виконати ці функції.

Спорядження та харчі

Після формування гурту зробіть перелік спорядження та харчів, які знадобляться в поході. Беріть з собою тільки те, що конче необхідне.

Кожен з туристів має тримати в своєму рюкзаку пляшку з водою (1-2 л), складний ніж, санітарний набір (рушник, мило, зубна щітка), кружку, ложку, миску чи казанок, карту, компас, записник та олівець, ліхтар, спальник, килимок.

Гуртове спорядження слід рівномірно поділити між туристами: намет, казан, сокира.

Одяг має бути легким, міцним, вільним, природних кольорів. Капелюх необхідний як для захисту від сонця, так і дощу чи снігу. Взуття має бути зручним, розношеним, не боятися вологи, з міцною підошвою.

Харчі, які слід брати в похід, залежать від можливості їх приготувати на маршруті. В одноденних походах можна використати широкий асортимент харчів.

Вага рюкзаку для дорослого туриста має бути не більше 15 кг, учня старших класів – до 10 кг.

В поході

Під час руху пам'ятайте, що гурт рівняється на швидкість руху найповільнішого. Через кожні 45 хвилин слід робити відпочинок на 15 хвилин. В залежності від рівня підготовки туристів темп слід коригувати в бік збільшення навантаження чи зменшення. Влітку слід уникати руху між 13:00 та 17:00, а виходити з місця ночівлі слід не пізніше 8-ї години.

Визначення місця ночівлі слід робити за 1,5-2 години до заходу сонця. Місце для табору обирайте мальовниче, безпечне, сухе, захищене від вітру та сонця, поруч із чистою питною водою. Неподалік має бути сухостій, хмиз чи інше паливо. Вогнище слід розводити подалі від дерев, на галявинах в лісі.

В поході не слід багато пити. Надто велика кількість води в організмі утруднює працю серця та не вгамовує спрагу. Краще змочити горлянку водою, не ковтаючи її. Не слід пити сиру воду, особливо із водоймищ (ставка, болота, вимоїни тощо). Таку воду перед вживанням слід кип'ятити 15-20 хвилин.

Сміття слід забирати із собою. Табір слід залишати прибраним, вогнище краще перед початком походу залити водою та засипати землею.

Результати походів

Після проходження маршруту виконайте за записами, відео та фотографіями звіт. Обговорення звіту та поширення вражень від походу – найкращий спосіб заохотити до подібного дозвілля нових туристів. Надсилайте відгуки до нас на адресу poltorak@onu.edu.ua – разом ми покращимо маршрути та ще краще визнаємо рідний край.

ІСТОРІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТОПОНІМІЇ ОДЕЩИНИ ВІД 1791 ДО 2011 РОКУ)

Одеська область – найбільша за територією та за протяжністю кордонів область України. Усталений синонім терміну «*Одеська область*» - «*Одещина*», а також – «*Одеський регіон*». Спеціальні дослідження, зокрема стародавньої історії, часто містять інший відповідник – «*Північно-Західне Причорномор'я*», дослідження з географії – «*Південно-Західна Україна*», а іноді – «*Чорноморищина*», «*Чорноморія*». У вжитку істориків, географів, етнологів, археологів також зустрічаються назви окремих історико-географічних (культурних) одиниць, що входять до складу Одеської області – *Буджак*, *Бессарабія* (зараз усе частіше – *Південна Бессарабія*), *Поділля* (*Південно-Східне*, або *Південна Брацлавщина*), *Єдисан* та багато інших. Усі перераховані вище та неназвані топоніми належать до різноманітних топонімічних систем, часто перетинаються, взаємо виключають використання один одного, адже потрапили до вжитку в різні часи та за різних обставин. У цій статті в популярному стилі автор опише зміни назв територій, які зараз входять до складу адміністративної Одещини починаючи від Яського миру (1791), який змінив традиційний поділ північнопричорноморських земель та встановив новий російсько-османський кордон по Дністру. Основна мета – встановити, коли почалось використання терміну ОДЕЩИНА і чому й досі можна говорити про поділ регіону на три історичних мікро-регіони – Північ, Центр, Південь.

Назва краю

Безсумнівно, що термін Одещина походить від назви міста Одеса – отже не може вважатись давнішим за 1795 рік, коли вперше місто Гаджибей було офіційно названо Одесою. Це місто не було центром губернії, хоча й стало адміністративним центром Новоросійського генерал-губернаторства (1803-1874) та тимчасового Одеського генерал-губернаторства (1879-1889). Проте сам

топонім сформований за правилами української мови, отож з'явився в часи українізації 1920-х років, витіснив дореволюційний термін «Херсонщина» (від назви губернії) і закріпився після утворення у 1932 році Одеської області. В повоєнні часи використання терміну поширюється, з'являється російськомовний відповідник «Одесчина» - від 1954 року цей термін усталено відноситься до меж сучасної області. Для зручності я використовую щодо трьох історико-географічних мікрорегіонів, які входять до складу Одещини, терміни Північ, Центр, Південь. Спробуємо розібратись, коли вони виявились пов'язані з Одесою, а отже утворили Одещину.

Одещина на 1791 рік

На момент підписання Яської мирної угоди між Російською та Османською імперіями межі сучасної Одещини відносились до двох держав – Речі Посполитої та Османської імперії. Північ входила до складу Брацлавського воєводства (Річ Посполита), Південь та Центр під назвами Буджак та Озю – до Сілістрійського ейялету (Османська імперія).

Брацлавщина (Південно-Східне Поділля) отримала статус воєводства ще у 1566 році і носила назву адміністративного центру – міста Брацлава (тепер Вінницька область). В її межах Північ Одещини не творила окремої адміністративної одиниці, хоча на деяких картах позначались як «Савранські рівнини» (від назви річки Савранки). Українці складали абсолютну більшість населення цих земель.

Очаківська земля (межиріччя Південного Бугу, Кодими, Ягорлика та Дністра) мала ще одну назву – від часів, коли входила до складу Кримського ханства. До 1783 року цей край замешкували ногайські татари з Єдисанської орди (інша назва – Західно-Ногайський юрт) – звідси поширена навіть у ХІХ столітті назва Єдисан (в перекладі з ногайської – сім тисяч – стільки вояків виставляла ця орда у 16 столітті, коли вперше згадується ця назва). Назва *Озю* походила від адміністративного центру ейялета до 1774 року і санджака – Очакова (тепер Миколаївська область), який знаходився в гирлі Дніпра

(османською – Озю). Татарське та турецьке населення майже в повному складі переселилось з Очаківської землі – край майже спорожнів.

Буджак (територія від Дунаю до Дністра) отримав назву від ще однієї ногайської орди – Буджацької (від ногайського Кут, Покуття). Адміністративним центром санджаку було місто Бендери. Більша частина Буджаку входить тепер до складу Одещини за виключенням територій пониззя Дністра та Прута (тепер в складі Молдови). Від XIV століття цей регіон називався також *Бессарабією*. З 1812 року термін Бессарабія поширився на усю територію новоствореної губернії між Прутом, Дунаєм та Дністром. Тому історична Бессарабія-Буджак почала зватися з того часу Південна Бессарабія.

В складі Російської імперії (1791/1793/1812-1917)

Протягом так званого великого XIX століття, яке для Одещини розпочалось у 1791 і завершилось у 1917 році, землі сучасної області належали Російській імперії (за невеликими виключеннями). Приналежність сучасної Одещини до трьох адміністративних одиниць продовжувалась. Саме в цей час були закладені основи етнічного поділу населення краю – іміграція стала вирішальним фактором збільшення населення в Центрі та на Півдні регіону.

Брацлавщина у 1793 році увійшла до складу Російської імперії. Спочатку було утворено Брацлавське намісництво (1793-1797), потім воно увійшло до складу Подільської та Новоросійської губерній (1796). Північ Одещини опинилась майже суцільно в межах новоутвореного *Балтського повіту* Подільського воєводства у 1802 році, який проіснував з невеликими змінами та перервами до 1922 року. Отже, у XIX столітті цей край отримав назву *Балтищина* від адміністративного центру. Сільське населення мікрорегіону було переважно українським, у містечках кількісно переважали євреї.

Очаківська земля у 1791-1795 роках мала окремий статус і поділялась на чотири повіти, два з яких розміщались на теренах Одещини. Центр сучасної Одещини з Гаджибеєм-Одесою до 1792 року належав Війську Чорноморському і іноді в джерелах зустрічається термін *Чорноморія*. У 1795 році ці землі увійшли

до складу *Вознесенського* намісництва. У 1796 році намісництво було розділене між новоутвореними губерніями *Подільською* та *Новоросійською* (з центром у Катеринославі, перейменованому на 1796-1802 роки у Новоросійськ). Адміністративні зміни відбулись у 1802 році – Новоросійську губернію поділили на *Миколаївську* та Катеринославську, а з 1803 року центром першої став Херсон – вона отримала назву *Херсонської*. З 1806 року в складі Херсонської губернії був утворений *Одеський* повіт. Загалом в складі губернії перебувало три повіти, території яких частково належать зараз Одещині – Тираспольський, Ананьєвський та Одеський. Протягом XIX століття населення мікрорегіону значно збільшилось – за рахунок іміграції з Німеччини, Болгарії, Лівобережної України, Поділля, Галичини, Росії тощо. Сільське населення у 1897 році в межах трьох повітів Херсонської губернії (тепер – Центр Одещини) на 53% складалось з українців. В містах переважало єврейське та російськомовне населення.

Буджак у 1812 році був приєднаний до новоствореної області, яка отримала назву Бессарабської (адміністративний центр – Кишинів). З 1873 року область отримала статус губернії. Південь Одещини входив до складу спочатку Бендерського повіту, з 1818 року – до новоутворених Аккерманського (Аккерман – від 1944 року – Білгород-Дністровський) та Ізмаїльського повітів. У 1856-1878 роках узбережжя Чорного моря та пониззя Пруту і Дунаю (майже повністю Ізмаїльський повіт) були передані Росією до складу Молдавського князівства (у 1857 році об'єдналось з Валахією і утворило королівство Румунію), але за Берлінською мирною угодою повернувся до Росії. Значною мірою заселення краю здійснювалось українськими (схід та південь), болгарськими і гагаузькими (захід), німецькими (центр) та молдавськими (північ) переселенцями – саме тоді в основному сформувалась сучасна поліетнічність Буджаку.

Під час революції 1917-1920 років

Події 1917-1920 років не лише не подолали окремішність трьох частин сучасної Одещини, але й поглибили її. Влада в регіоні переходила з рук в руки

більше десяти разів, і кожна нова влада пропонувала свій погляд на адміністративний поділ регіону.

Тимчасовий уряд Росії, гетьман Павло Скоропадський, генерал Антон Денікін дотримувались точки зору, що російська імперська адміністративна система не потребує змін і повсякчас відновлювали існування Херсонської та Подільської губерній.

Румунія, скориставшись революційними подіями в Російській імперії та проголошенням в грудні 1917 року Молдавської республіки, на початку 1918 року захопила Бессарабську губернію і до 1940 року встановила тут свою владу. При цьому Аккерман став центром новоутвореного округу Буджак.

Центральна Рада Української народної республіки та Директорія УНР намагались у 1918 та 1919 роках провести адміністративну реформу на Півночі та в Цетрі сучасної Одещини – тут було утворено декілька земель: Подністров'я (центр – Балта), Одеса (місто із статусом землі), Побожжя (центр – Умань) та Помор'я (центр – Миколаїв). Однак цей устрій так і не утвердився протягом буремних революційних років.

Більшовики, анархісти та ліві соціалісти-революціонери в січні 1918 року утворили Одеську Радянську республіку, яка повинна була поширити свою владу на Бессарабську та Херсонську губернії. Одеса була оголошена «вільним містом», однак у березні 1918 року республіка була ліквідована. Невідомо, чи використовували в ті часи більшовики термін Одещина – проте це вперше, коли такий термін міг з'явитись.

В травні 1919 року більшовики розділили Херсонську губернію на Одеську та Херсонську, в 1920-му році останню перейменували в Миколаївську, а 21 жовтня 1922 року приєднали до Одеської губернії. Фактично, була відновлена дореволюційна Херсонська губернія з центром в Одесі. При цьому до Одеської губернії в 1920 році було приєднано Балтський повіт – вперше в одній адміністративній одиниці опинились Північ і Центр сучасної Одещини.

Наступне десятиріччя стало не менш заплутаним з точки зору адміністративних перетворень, аніж попереднє.

Адміністративні реформи (1922-1932)

Українська Соціалістична Радянська Республіка (до 1937, з 1937 – УРСР) з 1922 року увійшла до Союзу Соціалістичних Радянських Республік. Того ж року розпочались адміністративні перетворення в країні, які безпосередньо торкнулись долі сучасних земель Одещини.

Бессарабія протягом періоду продовжувала входити до складу Румунії, проте формально вважалась радянським керівництвом незаконно окупованою цією країною.

Адміністративна реформа в УСРР розпочалась у 1922 році згідно постанови «Про впорядкування робіт по адміністративно-територіальній реформі в УСРР». У 1923 році замість повітів та волостей були утворені райони і округи.

У 1924 році Балтському округу було передано зі складу Одеської губернії до складу новоутвореної в межах УСРР Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки.

У 1925 році Одеську губернію скасували – на її місці залишились округи, серед яких на території сучасної Одещини залишилась створена у 1923 році Одеська округа. Вона поділялась на 16 районів і за переписом мала 41% українського, 23% російського та 20% єврейського населення.

В липні 1930 року Одеська округа була скасована – адміністративно-територіальний поділ УСРР був уніфікований. Республіка відтепер поділялась на 484 райони без будь-яких проміжних ланок управління. Однак така система виявилась надто незручною – в лютому 1932 року в складі УСРР були створені п'ять областей, серед яких була і Одеська. Дата 27 лютого 1932 року вважається офіційним днем створення Одеської області. Проте тодішня область достатньо серйозно відрізнялась від сучасної – південь сучасної Одещини перебував в складі Румунії, а північ – в складі МАСРР. Адміністративно-територіальні перетворення продовжились через п'ять років – зі складу Одеської області у 1937 році було виділено Миколаївську.

Протягом Другої світової (1939-1945)

23 серпня 1939 року Німеччина визнала сферою інтересів СРСР Бессарабію. Почата незабаром війна докорінно неодноразово змінила кордони адміністративних регіонів України взагалі і Одещини зокрема.

В червні 1940 року Червона армія після ультимативної вимоги до румунського уряду очистити межиріччя Пруту та Дністра увійшла до цього регіону. На теренах Бессарабії було утворено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку – в серпні 1940 року було проведене розмежування кордонів УРСР та МРСР.

Перша зміна, яка безпосередньо стосувалась Одещини – це скасування Молдавської Автономії в складі УРСР. Ананьївський, Котовський, Піщанський, Балтський, Чорнянський, Валегоцуловський, Кодимський та Красноокнянський райони скасованої республіки відійшли до складу Одеської області. Сформувався північний та північно-західний кордон Одещини.

Друга зміна сталась за декілька місяців до цього – в березні 1940 року частина районів Одещини відійшли до складу Миколаївської області – фактично сформувався східний кордон Одеської області.

Третя зміна – 7 серпня 1940 року в Буджаку, приєднаному до УРСР, була утворена Аккерманська область, до складу якої увійшло 13 районів. Через чотири місяці 7 грудня 1940 року обласний центр було перенесено до найбільшого міста регіону – Ізмаїла, відповідно було перейменовано і область. Так фактично в загальних рисах сформувались межі Одеської області на південному заході. Відзначимо, що острів Зміїний тоді залишився в складі Румунії.

Від липня 1941 до серпня 1944 року сталися значні адміністративні зміни. Ізмаїльська та Одеська області були зайняті румунською армією і приєднані до Румунії. Ізмаїльщина увійшла до складу Бессарабського губернаторства, а Одещина – до губернаторства Трансністрія. Трирічна пауза в існуванні Одеської області закінчилась у 1944 році із поверненням радянської влади.

У 1944 році було зайнято острів Зміїний, а з 12:00 23 травня 1948 року цей клаптик суходолу був офіційно переданий до складу УРСР – він увійшов до Ізмаїльської області.

Протягом Другої Світової війни відчутно змінилось населення Одещини (як в кількісному, так і в національному плані) – бессарабські німці виїхали до Німеччини у 1940 році, німці з Центру Одещини – у 1944 році. Євреї регіону були переважно знищені. Після війни в спорожнілі села та міста було організоване переселення українців із Західної та Центральної України, з Росії.

Остання крапка на «І» (1954)

Протягом цього періоду було закінчено формування меж сучасної Одещини – в загальних рисах це відбулось у 1954 році.

Повоєнна розруха відсунула потребу в адміністративно-територіальних перетвореннях на десятилітній термін. В лютому 1954 року відбулись доленосні для Одещини зміни.

15 лютого до складу Одеської області було передано усі 13 районів Ізмаїльщини. Усі три частини Одещини вперше реально об'єднались в складі однієї адміністративної одиниці.

Тоді ж, у лютому 1954 року зі складу Одеської області до складу Миколаївської та Кіровоградської областей були передані північно-східні райони – Первомайський, Велико-Врадіївський, Доманівський, Криво-Озерський, Мостовський, Гайворонський, Голованівський, Вільшанський та Ульяновський. Після цього значних змін в кордонах області не відбувалось. Змінювались кордони та кількість районів Одещини, деякі окремі сільські ради входили чи виходили зі складу області, проте саме 1954 рік може вважатись роком народження Одещини в сучасному розумінні цього слова.

Протягом останніх років відбулись деякі територіальні зміни в складі області – до складу Молдови перейшла невелика смуга берегу Дунаю неподалік від села Джурджулешти, а до складу Одещини – смуга території поруч із селом Паланка. Також дещо змінились кордони Одещини на півночі та сході. Зараз в

складі області знаходиться 26 районів, населення згідно перепису 2001 року складає два з половиною мільйони осіб. З них українці – півтора мільйони, росіяни – пів мільйона, наступні за кількістю етноси – болгари та молдовани. Зараз Одеська область на порозі адміністративно-територіального реформування, заміни трирівневої системи на чотирирівневу. Відбувається формування Об'єднань територіальних громад, що призведе до укрупнення районів – планується створити чотири (Подільський, Одеський, Білгород-Дністровський та Ізмаїльський). Тому треба уважно слідкувати за цими змінами і готуватись використовувати їх в туристично-краєзнавчій діяльності.

У 1957 році історик В. Загоруйко видав першу частину своєї історичної розвідки «По сторінкам історії Одеси та Одещини», в якій назва регіону використовувалась достатньо часто. У 1969 році в головній редакції Української радянської енциклопедії АН УРСР був підготований за участі істориків та краєзнавців з Одеської області один з томів «Історії міст і сіл УРСР», присвячений Одеській області – тут використання назви «Одещина» зустрічається навіть частіше, аніж термін «Одеська область». Ці дві історичні праці якнайбільше сприяли поширенню топоніма. І саме від другої половини 1950-х років ми можемо говорити про оформлення адміністративної одиниці в складі трьох історико-географічних мікро-регіонів – Півночі, Центру та Півдня Одещини. Ці регіони і створюють яскравий образ Одеської області – регіону, який пов'язаний із північчю, сходом та півднем Європи.

ЕКСКУРСІЙНІ МАТЕРІАЛИ

В цьому розділі вміщено опис двох маршрутів, що розраховані на відвідування природоохоронних територій із використанням річкового транспорту. Слід звернути увагу на особливості різних за формою та змістом екскурсій з використанням правил інтерпретації туристично-краєзнавчих матеріалів. На прикладі цих описів об'єктів можна практично оволодіти навичками інтерпретаційної методики.

Нижньодністровський Національний Парк

ГОЛОВКІВКА. Місто козацьке. Важко повірити – двісті тридцять років тому річки в цьому місці не існувало. Паводок 1783 року зрушив беріг Дністра і створив новий його рукав – Турунчук. В перекладі з татарської це значить «помаранчевий» - саме такою навесні ввижається вода, яка тече рукавом. Турунчук глибшав і ширшав – аж доки не перебрав до себе понад половину водостоку Дністра. В далекому 18 столітті в цьому місці Турунчук вливався до великого Білого озера, аби далі витікати з нього і впадати до батька-Дністра. Молодий і нахабний, син-Турунчук замулив за два століття озеро, воно зменшилось майже втричі, але про розміри його свідчить хоча б назва населеного пункту – Біляївки.

Як пише один з мандрівників 1792 року, «село Головкивка знаходиться на березі Білого озера, назву якого раніш і носило». Доля розпорядилась по своєму – перша назва, що походила від озера, все ж перемогла другу. Отаман чорноморських козаків Антін Головатий разом з військом Чорноморським переселився на Кубань в тому ж 1792 році, тому названа на його честь Головкивка поступово повернула назву Біляївка. Ще одна місцева легенда пов'язує назву

селища із іншим отаманом чорноморських козаків – Сидором Білим, який загинув у 1788 в Дніпровському лимані і похований на Кінбурнській косі. Безсумнівно одне – саме чорноморські козаки заснували населений пункт, а тому в 2008 році в центрі Біляївки було відкрито пам'ятник її засновникам, присвячений цим завзятим нащадкам Війська Запорозького.

ЕКСКУРС В МИНУЛЕ НИЖНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я. Ну а зараз коротко про минуле Нижнього Подністров'я, в подорож по якому ми відправляємось. Цей край – транзитна зона в гирлі великої річки. Зараз цей історико-географічний регіон належить до трьох районів Одеської області (Білгород-Дністровського, Біляївського та Овідіопольського), а також частково до складу Республіки Молдова. Різноманіття природно-ландшафтних комплексів та розташування на перехресті шляхів сполучення обумовили унікальну роль Нижнього Подністров'я в діалозі цивілізації Європи та Азії.

Першопоселенцями цих земель були мисливці, збиральники та рибалки часів кам'яного віку, яких приваблювали ресурсні можливості краю. На теренах південно-західної України сім тисяч років тому з'являються перші землероби. Тут, біля переправ через Дністер, селилось населення найвідомішої археологічної культури енеоліту – Трипілля (в Румунії більш відома як Кукутені). Сучасники давніх єгиптян – трипільці створили самобутню й неповторну прото-цивілізацію.

П'ять тисяч років тому відбулись значні зміни в кліматі та соціально-економічних відносинах – і кочове скотарство витіснило землеробство. На Дністрі оселяються племена кіммерійців, скіфів, сарматів, а згодом тюркські кочові народи. 2600 тисяч років тому давні греки заснували в гирлі Дністра-Тіраса декілька міст та десятки селищ. Вихідці з Балкан – гети – оселились по сусідству в правобережжі Дністра (це сталось 2300 років тому). А 1900 років тому римські легіони імператора Траяна вийшли на береги Дністра. Минуло 140 років – і вони були витіснені іншими прийшлими народами. Розпочинається велике переселення – з півночі в регіон прийшли готи, які створили тут вест-

готське королівство, потім зі сходу вторглися племена гуннів. За гуннами зі сходу до переправ через Дністер хвиля за хвилею накочувались тюрські кочові народи – авари, болгари, хазари, печеніги, торки, половці, татари...

Через сторіччя після гуннів на Балкани через Дністер рушили слов'янські племена. Київські князі здійснювали походи проти Візантійської імперії і потребували закріплення на Дністрі - Аскольд, Олег, Ігор, Ольга, Святослав часто відвідували Нижнє Подністрів'я. Потім тут оселились слов'яни-бродники, а галицькі князі Ярослав, Роман і Данило контролювали цей край.

З 1242 регіон на сто п'ятдесят років потрапив до складу Монгольської імперії. Тут, на Дністрі була розташована ставка воєначальника Ногая. Монголи сприяли розвитку торгівлі з Далеким Сходом – одночасно з Італії в пошуках безпечного торговельного шляху на Схід на Дністер відправились генуезці. Тут, в Білгороді вони і зустрілись – діти Європи та діти Азії.

В середині 14 століття сформувалось Молдовське князівство, яке оволоділо гирлом Дністра. У Білгороді господарі Молдови побудували могутню фортецю. А на лівому березі Дністра біля переправи литовські князі побудували інший замок – Чорногород.

У 1484 році турецький султан Баязид II з величезною армією захопив Білгород і перейменував його на Аккерман. Турки будують фортеці на переправах, щоб контролювати їх – Бендери, Паланка. Вони ж надають степові терени правобережжя Дністра ногайським татарам. Звідси, з Буджаку, ногайці здійснювали походи на північ за рабами і вважались наймогутнішими татарськими розбишаками. Неподалік розташовувалась резиденція їхнього керівника – сераскера.

Тоді ж, у 16 столітті в помсту за напади на свою батьківщину, українські козаки розпочали свої напади на Буджак. Освоювали вони і господарські ресурси регіону – займались рибальським промислом – так виникли козацькі поселення, підпорядковані султану. У 1788-1792 роках лівобережжя Дністра було передане Чорноморським козакам, нащадки яких живуть тут досі.

У 1791 році лівий, а у 1812 – правий береги Дністра перейшли до складу Російської імперії. Держава організувала іноземну колонізацію краю (німецька, болгарська, швейцарська), однак українці продовжували переважати кількісно.

Від 1918 року регіон був розділений між Румунією, Українською народною республікою, потім Українською Радянською Соціалістичною Республікою – Дністром проходив кордон. Активні бойові дії Другої Світової війни тривали на Дністрі у 1940, 1941 та 1944 роках – в результаті були зруйновані мости та інші споруди, загинуло багато місцевих мешканців. Цікаво, що основна частина інфраструктури регіону була збудована вже після закінчення війни, в 1950-1960-ті роки.

ОЗЕРО БІЛЕ. Під час нашої подорожі ми найближче наблизились до кордону з Молдовою саме тут, на озері Білому. Звідси добре видно високі урвища правого берега Дністра – поруч розташовані старовинні молдавські села Паланка, Тудора, Оланешти, а трохи далі – виноробні Пуркари. Паланка відома тим, що на її місці було зведено очаківським пашею в 16 столітті фортецю Яник-Хісар, в центрі якої стояла висока кругла вежа. На вежі вночі та в туман палав вогонь маяка. Друга така вежа стояла навпроти – на місці українських Маяк, але про неї пізніше. В Яник-хісарі розташовувався гарнізон з 200 османських воїнів. Озброєні 20-ма гарматами, вони чатували на «розбійників з правого берега» – українських козаків, які тримали Османську імперію в постійному страху перед нападом. Зараз від фортеці не залишилось жодного сліду – місцеві селяни розібрали її до камінчика.

Село Оланешти – онде на обрії – відоме легендою про невідомого змієборця (можливо, казкового молдавського Фет-Фрумуса). За легендою, сміливий вітязь звільнив молодих дівчат, яких було принесено в жертву драконам та звільнив Молдову від гніту Зміїв, заточивши їх до великого пагорбу. Цей пагорб зветься Драконів і місцеві мешканці з острахом показують його на околиці села. А від Чорного моря простягнулись по правому берегу Дністровського лиману та Дністра так звані Змійові вали – ще один легендарний

об'єкт, що пов'язується в давньоукраїнському епосі із перемогою над Драконом-Змієм. Згодом образ місцевого змієборця поєднався із християнським святим Георгієм Переможцем. Аналогічно в давньогрецькі часи цього безіменного героя назвали б Ахіллом чи Гераклом, а в давньоукраїнські – Кирилом Кожум'якою.

Та повернемось до озера Білого. В час квітіння лілій та в часи перельоту птахів озеро дійсно біліє на тлі яскраво-зелених дністровських плавнів. Згідно іншої версії, спокійні води озера були джерелом чистої, «білої» води – не даремно трохи вище розташоване інше Чорне озеро. Взагалі Дністровська дельта дуже багата на топонімічні назви, що походять від кольорів. Ми вже познайомились із Турунчуком (Помаранчевий), відвідаємо Карагольську затоку (Чорну затоку), будемо бачити правобічну Червону косу. Ну, і звичайно ж згадаємо міста Біляївка, Білгород та замок-фантом Чорнігород.

СТРІЛКА ДНІСТРА. От, нарешті, ми і добралися до Дністра. До цього наш човен плів Турунчуком та Великою або Амазонською протокою. Місцеві мешканці назвали місце, де Турунчук впадає в Дністер (а разом з ним ще кілька проток) СТРІЛКОЮ – урочисько дійсно нагадує заточену в бік моря татарську стрілу. Тут починається місцевість, яка з давніх-давен слугувала місцем переправи – адже високий лівий беріг близько підходить до об'єднаної в одному руслі Дністровські води, а дорога з плавнів виводить на правобічне узвишшя неподалік Паланки.

Тут саме місце розказати про походження назви дев'ятої за довжиною річки Європи. Найдавніша назва дійшла до нас із історичних та географічних творів античності – тоді називали Дністер Тірасом. Місцеві мешканці тих часів – скіфи та сармати – розмовляли мовами, які споріднені із сучасними осетинською, персидською, курдською та таджицькою (іранська мовна сім'я). В перекладі Тірас значить «швидкий» - дійсно, дністрові води, що течуть переважно зі схилів Карпат та подільської височини, відрізняється від інших степових річок бурхливістю та швидкістю. В скіфській мові слово «Данас» значило «Річка, вода» - звідти друга частина сучасної назви річки. «Данас Тірас»

скоротилось до «Данастр», а потім – до «Дністер». Інші народи інтерпретували назву по своєму – так народилась тюркська назва Турла – тобто видозмінений Тірас. Але в тюркських мовах турла – це ще й пасовисько – отже татари та турки переінакшили старовинну назву, пов'язавши її із словом зі свого лексикону. Зараз Турлою часто звать головне русло Дністра на відміну від Турунчука – молодого Дністра.

ГЕРОЇЧНА ВОДООЧИСНА СТАНЦІЯ. З лівого борту ви можете бачити канал, який заглиблюється в низинну частину берега. Це – елемент грандіозної водопостачальної системи. Тільки подумайте – з цього місця вода тече до осель понад півтора мільйонам мешканців міст Одеса, Южне, Чорноморськ, Овідіополь, Біляївка, і навіть Білгорода-Дністровського. Це більше, ніж половина населення найбільшої за територією в Україні області – Одеської. В перші десятиліття свого існування ця система постачання води з Дністра до Одеси (остання третина XIX століття) була найбільшою в світі.

А починалось усе з того, що в березні 1872 року в Лондоні було створено за ініціативи одеситів «Одеське водогінне товариство» - адже для фінансування грандіозного будівництва були необхідні не менш грандіозні суми грошей. А Лондон – це ж економічна столиця світу в XIX столітті...

22 вересня 1873 року (через півтора року від створення ОВТ) перший струмінь дністровської води був урочисто продемонстрований на Соборному майдані Одеси. Система фільтрів очищувала воду на першому етапі, потім насоси подавали її до станції в місті, а звідти життєдайна рідина розтікалась водогоном по місту. Цікаво, що оскільки каналізацію в Одесі ще не створили, то й воду активно не використовували – а куди ж її дівати? Це мало не призвело до конфлікту власників водогону та одеської мерії, яка обіцяла акціонерам великі об'єми використання води. Врешті-решт місто викупило водогін, який став комунальною власністю. Згодом до 75-сантиметрової першої труби додали ще сім. Мережа водогонів забезпечує всю центральну частину Одеської області.

Історія Водочисної станції «Дністер», як вона офіційно називається зараз, знає не тільки часи розміреної праці, але й бурхливі роки війн та революцій. Заручником в цих ситуаціях виступало населення Одеси, яке вимушене було обмежувати використання води до мінімуму в моменти, коли водогін припиняв роботу. Це ставалось в 1917-1920-х, в 1941 та 1944 роках.

Під час Другої Світової війни водочисна станція, як важливий стратегічний об'єкт, лише дивом не була знищена. Героїчним епізодом можна вважати події серпня 1941 року, коли станція вже перебувала в тилу румунських військ (союзників Німеччини). 18 працівників водогону на чолі з Миколою Ковальчуком виявили, що станція не зайнята румунами, і примудрилися не тільки запустити насоси, але й три дні постачати воду в обложене зі всіх боків місто. Це дозволило накопичити необхідні запаси води та значно послабило спрагу в місті. Фільм, присвячений цим подіям, так і названий – «Спрага». А 7 квітня 1944 року інша біляївчанка Анна Костецька вчасно повідомила червоноармійців про намагання німців підірвати станцію.

ПЕРЕПРАВА ЦАРЯ ДАРІЯ. Так, ви все правильно почули. Ці береги та ця річка були свідками переправи через Дністер персидського царя Дарія. За його часів імперія персів досягла свого розквіту – але нам про цього царя відомо, що у війнах йому не щастило. Спочатку він програв війну причорноморським скіфам, а потім його воєначальники були розбиті при Марафоні (від цієї битви походить назва та довжина марафонської дистанції).

Ось як описує переправу через Дністер біля Маяк турецький мандрівник у 17 столітті: «О, величчя Аллаха! Кілька сотень коней ввійшли в Дністер, вони заповнили його, як море. І здавалося, що Дністер перестав текти. І легка кавалерія татар вмить перебралися на той берег по малій воді, оскільки навіть така велика ріка, як Дністер, не доходила тут до черева коня... Хан переправився в цьому місці на судні в невеликому шатрі. Потім і все татарське військо кинулось в води Дністра». Уявіть собі грандіозність переправи персидського війська, в якому сучасники рахували від ста до п'ятиста тисяч воїнів! Назад

повертались не всі – скіфи випустили зі соїх земель жалюгідну жменьку втікачів на чолі з самим «Царем царів».

Переправа в цьому місці існує вже декілька тисячоліть – і хто тільки не переходив Дністер в тому чи іншому напрямку! Македонський полководець Зопіріон (воєначальник Олександра Македонського), гунський цар Аттіла, готські вожді та королі, болгарські хани Кубрат та Аспарух, князь галицький Данило, хан монгольський Батий та багато інших. Серед них – і літературні герої українських письменників, які втікали від кріпацького рабства до вільного Дністровського Правобережжя. Також в цьому місці відбулась фінальна сцена роману Ільфа і Петрова «Золотий телець» - коли навантаженого коштовностями Остапа Бендера пограбували румунські прикордонники. І можливо десь тут ховаються вигадані скарби вигаданого літературного персонажа?

ЧОРНИЙ ГОРОД. Перед нами красень-залізобетонний міст, зведений одразу після Другої Світової війни. До того моменту переправа через саму річку провадилась декількома поромами – державним та приватними. Далі дорога плавнями йшла до Паланки – місцями вона пересікала річкові протоки. Через них перекидалися тимчасові дерев'яні гаті, а з 1950-х – стаціонарні містки. Один із залізобетонних мостів у 2011 році зруйнував катастрофічний паводок – і міжнародна траса Одеса-Рені була закрыта на декілька тижнів. А в сиву давнину з обох боків переправи розміщалися кам'яні вежі та справжні замки – Паланка (Яник-Хісар) та Маяки (Міяк-Гечіт). В перекладі Яник – це палаючий, цісар – замок, укріплення. Паланка теж перекладається, як невелика фортеця, переважно дерев'яна. Міяк – масло, або власне, маяк, на якому палає згадане масло. А Гечіт – переправа. Десь тут, в районі лівобічного берега Дністра розташовувався й ще один загадковий замок – Чорнігород.

Згадка про Чорний город з'являється у 1421 році, коли подільський воєвода Гедигольд за наказом великого князя литовського і руського Вітовта звів навпроти Білгорода замок. 12 тисяч працівників мурували фортецю, каміння і деревину звели на підводах. Ця фортеця була зруйнована в 15 столітті, проте

неодноразово позначалась на картах 17 та навіть 18 століть. Історики й досі сперечаються, де ж точно розміщався легендарний Чорнігород. Більшість розміщають його на місці майбутнього татарського урочища Міяк-гечіт, яке вже у 18 столітті отримало назву Татар-Хазан (ставка бея місцевих татар). На руїнах Татар-Хазану українські козаки і селіни, російські старообрядці наприкінці 18 століття заснували сучасні Маяки.

Місцеві татари розповідали давню легенду про походження «Масляної» назви населеного пункту. Колись мешкав в цих краях ісламський праведник. Місцеві мешканці попросили його вчинити диво, але він відмовився. Мешканці були вперті, тоді він попросив Аллаха, аби річкою текло жовте (тобто, коров'яче) масло. Так і сталось, масла було багато, воно дотекло до Стамбулу. Мешканці збирали його у всі можливі ємкості. Але сам святий помер, виснажений молитвами. Відтоді масло «міяк» постачалося до Туреччини, де було відоме відмінною якістю. Кримські хани на цьому місці звели тюрбе – усипальницю у вигляді куполу. Її називали Міяк-баба-султан (Масляний Святий). Поруч ховали інших ісламських праведників. У 18 столітті руїни цього цвинтаря, мечеті, фортечних мурів ще добре було видно на місці сучасного цвинтаря села Маяки. Але до сьогодні жодних слідів не дійшли. Чого не скажеш про інші археологічні знахідки – на території Маяк та околиць лише курганів понад три десятки. Тут же було розкопано дев'ять невеликих селищ античної доби – вони входили до сфери впливу Тіри та Ніконія – давньогрецьких міст, про які оповімо трохи далі.

А розквіт Маяк припав на 19 століття, коли вони стали річковим портом-супутником Одеси. Саме з Маяцької пристані до Одеси гужовим транспортом доставляли товари, які прибули Дністром. Майже уся деревина на будівництво та для опалювання, зерно та інша сільськогосподарська продукція Бессарабії, Поділля та навіть Галичини транзитом йшли через Маяки. У 1862 році вони отримали статус міста. Проте з будівництвом залізниці, яка оминула Маяки і пішла до дністровських пристаней поруч з Тирасполем та Бендерами, значення міста Маяки значно зменшується. Зараз це велике (близько 4000 населення), але все ж село за статусом.

ОСТРІВ ГОНТАРЕНКА. Острови Дністровської дельти переважно безіменні. Протоки, кути, коси мають назви. А острови майже ні. За деякими виключеннями, одне з яких – острів Гонтаренка. Він так названий нещодавно – трохи більше десяти років тому на честь Вадима Гонтаренка (1926-2000) – він 40 років (1960-2000) керував місцевою Гідрологічною станцією (заснована в 1947 році, і відтоді – центр наукових досліджень Дністровської дельти). Острів обмежений руслом Дністра, Старого Турунчука та двох ериків (проток) – Олександрівського та Фестивального. Вадима Гонтаренка пам'ятають як дуже відповідального, високоморального спеціаліста, справжнього фаната захисту Дністровської дельти.

Маяки в другій половині ХХ століття стали справжнім центром наукових досліджень – і не тільки місцевої природи, але навіть космічних просторів. Видатний астроном Володимир Цесевич (1907-1983) організував у 1956 році будівництво замиської обсерваторії (адже забруднена атмосфера великого міста не дозволяла докладно вивчати небесні світила) саме в Маяках. Згодом в 1960-х місцева станція звела радіотелескоп «Уран-4» - ось на лівому боці можна бачити велике поле з загадковими металевими конструкціями. Діяльність обсерваторії дозволила одеситам створити третю за кількістю знімків небесних світил фототеку у світі.

КІЛРІЙСЬКИЙ ЄРИК. У 19 столітті вихід з Маяк до Дністровського лиману займав багато часу. А повернення – ще більше. Довге русло звивалось по дельті і унеможливило регулярні рейси, утруднювало судноплавство. Розвантаження ж плотів та барж в Маяках було достатньо дорогим – транспорт до Одеси значно збільшував ціну товару. Тоді російський купець Олександр Суворцев у 1838 році звернувся до місцевої влади з пропозицією про будівництво каналу. Усі видатки він брав на себе, але просив на монопольне право протягом 10 років перевозити товари з Маяк до Одеси. Після того, як він витратив усі свої статки на створення ерика (він називався спочатку каналом

Суровцева, а потім став називатись Кілірійським єриком), жодних гарантованих привілеїв купець не отримав. Обманутий владою, він спився, зійшов з глузду і помер в Аккермані (Білгороді-Дністровському) в бідності. Створений ним канал виявився напрочуд зручним та ефективним – тепер всі човни, які слідують з Маяк до лиману і назад обирають його як найкоротший та найбезпечніший шлях.

БУДЖАК. Земля між гирлами Дунаю та Дністра, яку бачимо праворуч, це історичний регіон Буджак або Бессарабія. Цей край мав і має різні назви, належав різним державам, був, є і буде населений різними народами – адже він розташований на межі різних культурних світів і є брамою між ними.

В історичній ретроспективі цей край замешкували з чотирьох сторін. З півночі прийшли свого часу кельти та слов'яни, з півдня – греки, вірмени, турки, зі сходу – безліч кочових народів, а із заходу – римляни, румуни та молдовани. З якого б напрямку не приходили люди – для них цей край був межею відомого їм доти світу. Звідси тюркська назва БУДЖАК, слов'янська ОГЛОС (обидва слова в перекладі – кут, прикордоння). Для людей, які припливали на кораблях, цей край був важливий своїм приморським становищем – звідси грецька назва ПАРАТАЛАСІЯ (в перекладі – приморська земля). Інші народи називали край іменами великих річок – Дуная (Істра) та Дністра (Тіраса), деякі – іменем народів, які тут мешкали – Мала Скіфія, Нижня Мезія, Тіро-Гетія, Вест-Готія тощо. Деякі назви краю досі не знайшли однозначного тлумачення – наприклад популярний зараз термін БЕССАРАБІЯ, який почав використовуватись ще в 14 столітті. Отак і носить цей багатоликий край різні назви, адже до цього його привела багатонаціональність та бурхливість політичної історії від самого її початку.

На обрії видно декілька старовинних молдавських та українських сіл. Одне з них – Удобне, яке до 1944 називалось Хан-Кишла. Цей населений пункт з 16 століття став резиденцією керівника Буджацької Ногайської Орди – великого татарського державного утворення, яке підпорядковувалось Кримському ханству та Османській імперії. Часто саме Удобне на картах позначали як Буджак – адже це була столиця всього татарського тоді краю. В

місті за описами мандрівників були мечеть, караван-сарай, хамам (баня), палац («сарай» татарською) сераскера (буджацького керівника). На північ, на території сучасної Молдови, розміщалась літня ставка самого кримського хана – Каушани. Взимку хани з роду Гіреїв мешкали в Бахчисараї, а влітку відправлялись до Буджаку. В Каушанах стояв палац, який порівнювали із бахчисарайським за пишнотою та вишуканістю смаку. Він згорів у 1806 під час війни між Туреччиною та Росією.

Правий беріг Дністровського лиману з давніх-давен заселили люди. Більше тисячі років тому місцеві землероби звели для захисту від нападів із степового сходу оборонний вал, який названий Змієвим валом. Скоріш за все, він входив в систему укріплень так званих Троянових валів, які тягнуться через увесь Буджак від Дністра та озера Сасик аж до Пруту.

У 19 столітті села на захід від лиману заселяли українці та молдавани. Села увійшли до складу земель Новоросійського козацького війська – тут нащадки запорожців продовжили історію козацтва на Півдні України. Військо було скасоване під час військової реформи 1863 року, але населення продовжує пам'ятати своє козацьке коріння. Села поруч Удобного називаються Козацьке та Старокозаче.

БІЛГОРОД. А тепер погляньте праворуч онде на обрії розкинулось стародавнє місто Білгород-Дністровський. Йому вже понад 2500 років – в центрі на березі лиману розташована легендарна фортеця – її вежі можна розгледіти неозброєним оком.

Білгород-Дністровський - четверте за населенням місто в Одеській області (51000 чоловік за даними 2005 року), він є одним з найдавніших міст Східної Європи. Білгород протягом всієї своєї історії - важливий торговий центр, тому в місті часто бували і обживалися представники різних національностей. З безлічі культур найяскравіший слід в історії міста залишили 12 - греки, римляни, готи, болгари, монголи, вірмени, італійці, молдавани, турки, євреї, росіяни і найчисельніший зараз в місті народ – українці.

На місці сучасного Білгорода-Дністровського в дві з половиною тисячі років тому була заснована грецька колонія Офіусса. Сюди прибули, рятуючись від наступу персів і прагнучи налагодити нові торговельні зв'язки з місцевим населенням вихідці з великого античного міста Мілета (зараз його руїни знаходяться на території Туреччини). Оскільки місто перебувало в гирлі річки Тірас, дуже скоро городяни стали іменувати місто Тірою або Тірасполіс (місто на Дністрі), а один одного - Тірітами або тірасполітами. Від античного Тіраса до наших днів збереглися руїни цитаделі, казарм, терм (лазня), гімнастичних залів, жилих буинків.

Всі інші назви міста пов'язані з різномовною передачею терміна «Біле місто» (Аккерман - перською і старотурецькою, Білгород - слов'янською, Вейсенберг - німецькою, Фехервар - угорською, Аспрокастро - італійською, Четатя-Альбе - молдавською і румунською) або «Місто на горі» (Монкастро, Монтекастро). Деякі історики вважають, що назва походить від кольору кріпосних стін, які виділялися своєю білизною на тлі інших будівель. Інші дослідники висунули гіпотезу про те, що Білими (Акджа, акче по-перському і по-турецьки) називали в середньовіччі найпоширеніші срібні монети. А оскільки місто було центром торгівлі - то його назва пов'язана з багатством городян. Можливо, що монголи називали місто Білим, адже це був колір заходу для цих кочовиків, а Білгород був крайньою західною точкою грандіозної імперії.

Найвідоміша пам'ятка Білгорода – Білгородська фортеця, зведена в 15 столітті за наказом молдовських господарів, яка за довжиною мурів і кількістю веж перевершує, приміром, свого ровесника – Московський Кремль. Тоді Білгород був одним з найбільших портів на Чорному морі – генуезькі, грецькі, вірменські купці вели жваву торгівлю з Левантом (Ближнім Сходом) та Центральною Європою. 1484 року османський султан Баязид захопив місто після 16-денної облоги - городяни самі винесли 10 ключів від воріт міста і піднесли їх новому правителю.

До початку XIX століття місто належало туркам, які реконструювали фортецю і звели в центрі її на місці православної церкви мечеть. Султан Мехмед

II називав Аккерман (так по-турецьки стали називати Білгород) «ключем від воріт всієї Польщі, Русі, Татарії і всього Чорного Моря».

Аккерман тричі був узятий російськими військами - в 1770, 1790 і 1806 році, але офіційно відійшов до Російської імперії лише за Бухарестським мирним договором 1812 року. До міста бігли селяни з українських і молдавських сіл, козаки, болгари, він швидко зростав і досяг в кінці 19 століття населення 50 000 чоловік (стільки ж, скільки зараз). Важливу роль в житті міста відігравав порт, через який вивозилися сільськогосподарські продукти і деревину.

Незважаючи на провінційне становище в складі Російської Імперії, Аккерман не стояв осторонь від політичного і культурного життя. Тут дислокувалися підрозділи російської армії, які охороняли кордон з Османською імперією або готувалися до вступу на її територію. Сюди ж, на околиці імперії, посилалися неугодні уряду поети і письменники. Тому в місті бували полководці - А Суворов, М. Кутузов, А. Рішельє і багато інших, а також учасники декабристського руху М. Орлов, О. Юшневський, І. Пуцин. Тут служив В. Раєвський, три дні в місті провів А. Пушкін, в різний час відвідували Аккерман В. Даль, письменники А. Горький (тут він вперше почув легенду про Данко, яка пізніше лягла в основу відомого оповідання) і К. Паустовський.

Часто бували в Аккермані (з 1944 – Білгород-Дністровський) видатні діячі української культури Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, М. Кропивницький, брати Тобілевичі (П. К. Саксаганський та І. К. Карпенко-Карий), М. Заньковецька та ін.

ЛИМАН ДНІСТРОВСЬКИЙ поруч гирла ДНІСТРА. Згідно фундаментальної праці видатного географа античності Страбона, в гирлі Тіраса давньогрецькі поселенці збудували вежу, якій дали ім'я Неоптолемова – на честь сина героя Троянської війни Ахілла. Неоптолем тут ніколи не бував, але оскільки його батько відомий як «володар Моря» (Понтарх), то вежа-маяк його імені мала допомагати мореплавцям краще знайти в темряві вхід до ріки. Пошуки слідів цієї вежі привели одеських археологів до думки, що дві з половиною тисячі років

тому Дністровського лиману не існувало, і Тірас впадав в Чорне море значно південніше – в районі Будацького лиману. Це підтверджують античні географи, які свідчили про існування великого острова, який омивали два рукави Тіраса. На одному з рукавів стояло місто Офіуса-Тіра (зараз Білгород-Дністровський), а на другому – лівобічному – Ніконій.

Ніконій – місто перемоги. Археологи стверджують, що він був заснований раніше за сусідню Офіусу-Тіру, більше двох з половиною тисяч років тому і названий на честь невідомої битви чи війни. Він довго був важливим торговельним центром Нижнього Подністров'я, але не витримав набігів кочовиків і занепав, проіснувавши тисячу років. Зараз на його місці розташоване село Роксолани Овідіопольського району. Археологи розкопали укріплення, вулиці, будинки ніконійців – можна відвідати це мертве тепер місто в супроводі спеціалістів – знавців минулого.

Трохи ближче до нас, між містом Овідіополем та селом Калаглією (Миколаївка) в 1793 році за наказом фельдмаршала Олександра Суворова була зведена земляна фортеця, яка мала захищати встановлений в 1791 році кордон Російської імперії. Поставили фортецю якраз навпроти турецького ще Аккермана (минуло півтора десятки років, і він теж увійшов до складу Російської імперії). Трохи раніше тут розташовувалось татарське селище Аджидер (в перекладі – гіркий байрак, долина), а чорноморські козаки планували зробити з нього свій військовий порт, де розташували б Дністровську річкову флотилію. Чорноморців переселили на Кубань, а Аджидер перейменували на Овідіополь – на честь відомого римського поета Публія Овідія Назона. Через непорозуміння, російські можновладці пов'язали місцевість із Овідієм, хоча достеменно відомо, що він тут жодного разу не бував. Тим не менш, назва прижилася, в центрі міста встановлений пам'ятник Овідію, якого можна беззаперечно вважати покровителем Овідіополя. Зараз місто славного поета – районний центр Одеської області.

УКРАЇНСЬКА МІССІСІПІ. З незапам'ятних часів Дністер служив вивозу товарів, вироблених в подністровських краях. Давні греки вели жваву торгівлю привезеними Тірасом товарами із своїми північними сусідами. Пізніше, в 13 столітті на Дністрі посилюється торговий вплив генуезців. Саме їм приписують введення на Дністрі для сплаву вантажів, типу судна, відомого під назвою галери (у вигляді прямокутної скрині) вантажопідйомністю 12 тонн. В османські часи торговельне значення Дністра підупало, проте у 18 столітті транзит товарів поживавився.

Образ судноплавної річки зараз неможливо уявити без колісного пароплава. До моменту винаходу парового двигуна та пристосування його до водного транспорту (1807) річкова подорож вимагала значних зусиль – веслування, бурлакування. І до того ж, обмежувала розміри суден. Деякими річками можна було спуститись тільки вниз за течією, такими вони були швидкими. Це стосувалось і порожистих річок. Дністер і швидкий, і порожистий, і в дельті ще й мілководний та захарашений. Тому парова тяга повинна була зіштовхнути справу вантажних та пасажирських перевезень з мертвої точки. У 1843 році Новоросійський генерал-губернатор Михайло Воронцов купив в Великобританії пароплав. Під назвою «Дністер» корабель спробував піднятись до Тирасполя – проте по дорозі сів на мілину. Подальші спроби теж не увінчались успіхом – корабель за кораблем відправлялись до Дністра – і зупинялись, не досягнувши Тирасполя. Тоді розпочалось проектування поглиблення головного русла та прориття судноплавних каналів.

У 1881 році Російське товариство пароплавлств і торгівлі замовило дослідження можливостей використання Дністра для судноплавлства. У 1884 році роботи із заглиблення Дністра розпочались – і у 1893 річка стала доступна для буксирного та пасажирського пароплавлства, кількість вантажів швидко зростала і збільшилася в 4 рази за декілька років, з'явилися регулярні рейси між Бендерами та Аккерманом. Але з 1918 по 1940 рік Дністер став прикордонною зоною і суворо охоронявся. У прибережних селах румунська влада дозволяла

включати світло в будинках тільки при зачинених вікнах. В цей період навігація по Дністру була припинена і відновилася лише в 1940 році.

А після Другої Світової війни, у 1954 році біля Дубоссар була побудована гребля гідроелектростанції і виникло Дубоссарське водосховище. У зв'язку з цим регулярне судноплавство стало можливим лише на двох ізольованих ділянках: від міста Сороки до греблі Дубосарської ГЕС і від греблі ГЕС до гирла. Отже зараз судноплавство на Дністрі носить скоріше туристичний характер.

Аналогічна ситуація з ловлею риби – у 19 столітті Маяки постачали річкові сорти риби до Одеси, Акермана та Овідіополя. Усі ловлі знаходились у власності одного з місцевих купців, який дозволяв маячанам рибалити за плату. Значними були об'єми вивозу раків до Москви та Санкт-Петербургу. Проте меліорація, будівництво електростанцій тощо скоротили рибні ресурси річки.

Змінилось за останні двісті років і населення навколишніх населених пунктів. Спочатку виселені були ногайські татари. Їм на зміну прийшли українські та молдавські селяни, а також німецькі колоністи – праворуч ви можете бачити одне з колишніх німецьких поселень – Францфельд (тепер Надлиманське). Німці виселились у 1944 перед підходом Червоної армії. Проте для цього краю зміна населення не дивина. Геродот оповідав про кіммерійців – кочовий народ, який мешкав на берегах Дністра три тисячі років тому. Коли їхні вороги скіфи вторглись до причорноморських степів, кіммерійці зібрали велику раду на кордоні своєї землі – на Тірасі-Дністрі. Більшість бажала рятуватись та шукати пристанища за кордоном. Тільки декілька сотень аристократів не погодились – вони побажали вмерти на рідній землі. Розділившись на два рівних загони, вони вбили одне одного. І тоді на їхніх могилах були насипані десятки курганів. Правда це чи ні, проте в околиці Маяк, Біляївки та Удобного археологи зафіксували понад сто курганів різних епох. Ви й зараз можете їх бачити скрізь по місцевим степам.

Дунайський біосферний заповідник НАН України

МИКОЛАЇВСЬКИЙ МАЙДАН. Площа Св. Миколая. Пам'ятник першопоселенцю. Як оповідає стародавня легенда, в далекому 1746 році група втікачів з Російської імперії саме на цьому місці вирішила отаборитись. Символічному першопоселенню-липованину вилковчани встановили пам'ятник (роботи одеського скульптора Олександра Токарева). Перед нами втомлений від пошуків нової батьківщини немолодий чоловік з надією робить перший крок на беріг Дунаю. І хоч постать липованина легендарна, це не завадило назвати його в підписі до пам'ятника Іваном. За поширеною легендою новітніх часів, монумент як дві краплі води схожий на президента України Л.Кучму, до візиту якого скульптуру і встановили біля морського вокзалу Вилкового.

Саме місто Вилкове розкинулося на рукотворних острівцях, споруджених у верхів'ях нової Кілійської дельти Дунаю. Всупереч поширеній думці, він майже нічого спільного не має з Венецією, і більше схожий на голландський рибальський Хітхорн. Тут замість вулиць - ерікі (від татарського арик - канава, канал), замість тротуарів - дерев'яні кладки на палях. Хто б міг подумати - місцеві п'янички навчилися крокуючи кладкою розгойдуватися не з боку в бік, а вперед-назад! Традиційні будинки побудовані з підручних матеріалів - стіни з дерева та очерету, обмазаних річковим мулом, дахи - з очеретяних снопів, а земля по всьому периметру стін усипана товстим шаром морських раковин (черепашок).

Хто ж вони, засновники і творці цього диво-міста? Це старообрядці-липовани, які втекли з Російської імперії до імперії Турецької (Османської). Разом з ними переселилися сюди запорозькі козаки, вправні мореплавці та рибалки. 250 років тому саме тут Дунай впадав в море – воно з часом відступило аж на 18 кілометрів. Дельта росла, створивши розвилку декількох рукавів - так і з'явилося знайоме нам ім'я населеного пункту - Вилкове. За іншою версією

Вилкове – це трансформоване Волкове – переклад візантійської назви Лікостома (Вовче горло) Кілійського рукава Дунаю.

Чому втікали липовани з православної Росії до ісламської імперії? В той час ця країна переживала грандіозні реформи у всіх сферах життя. Намагаючись наздогнати європейські країни, російські правителі примушували консервативних росіян ламати вікові порядки, голити бороди – символ поважності та правовірності. Не переносили старообрядці навіть такого європейсько-турецького нововведення, як куріння – через це відбувалось багато конфліктів між ними і запорожцями, які без люльки не уявляли свого життя.

Ревнителі старої віри або старого обряду отримали в народі декілька прозвищ, одне з них – пилипони (від священника Пилипа). На думку істориків, послідовники Пилипа з часом стали зватись липовани, але вони самі вважають, що назва походить від липової деревини, з якої старообрядці роблять свої святині – ікони.

Основним заняттям першопоселенців була рибна ловля - не дарма з трьох церков у Вилковому - дві Никольські (на честь покровителя моряків і рибалок - Святого Миколая), головний майдан теж Миколаївський (з пам'ятником Липованину в центрі). Така шана до Святого Миколая зрозуміла, адже місцевість тоді не була пристосована ні до чого іншого – навіть в середині 19 століття старообрядці не мали землеробської землі і переважно рибалили. Це вже згодом багато вилковчан взялися за мотики та лопати. Тепер вони займаються обслуговуванням туристів і городництвом (вирощуванням ягід і фруктів).

Важливими засобами пересування місцевих мешканців є човни різних класів та видів. Це заводські «Сарепти» та «Магуни», а також кустарно виготовлені каюки та дубки. Дітлахи часто сідлають тази – їх звать в місті ваганями – і на них влітку мандрують ериками, влаштовуючи справжні перегони Формули-1.

Задані дерев'яні човни побудовані вилковськими майстрами за прикладом козацької чайки. На таких транспортних засобах першопоселенці ловили рибу в Дунаї, в дельті, у відкритому морі. Дерев'яні човни - невід'ємна частина

культурного образу Вилкове і так хочеться, щоб традиція їх будівництва не була загублена. Мешканці дельти також прихильно ставляться до таких транспортних засобів – адже вузькі дерев'яні човни ніколи не наганяють великої хвилі, не шумлять і не мчать на шаленій швидкості.

ТРИЗУБ ПОСЕЙДОНА. Погляньте – тут розгалужується Кілійське гирло Дунаю. Прагматичні липовани назвали три головних гирла згідно їх напрямку – ліве вело до Аккерману-Білгорода, середнє – до Озю-Очакова, праве – до Цареграда-Стамбулу. Трохи далі від Очаковського гирла відгалужується трохи менше – Анкудінове, назване за іменем власника місцевих рибальських промислів. Саме за цими двома принципами дані усі місцеві назви – за очевидними прикметами чи за приналежністю тому чи іншому вилковчанину. Для приклада, розгалужене згодом Очаківське гирло народило Полудене та Полуночне (так в старій російській та українській мовах звали Південь та Північ), а острови та ерікі в дельті отримали назви Андрейкін, Гнеушев, Лазаркін, Казекін тощо.

З давнього часу Дунай був не тільки транспортною артерією, але й кордоном між різними народами та імперіями. Саме тут на розвилці двісті років тому були встановлені межі Османської та Російської імперій. Війни продовжувались, мінялись кордони. А починалось усе ще в доісторичні часи, коли грандіозна річка була перепоною для переселення кочових народів зі степу на Балканський півострів. Найдовше – аж п'ятсот років підряд – був тут кордон Римської імперії, а згодом ще з пів тисячоліття з перервами імперії Візантійської. З 2007 року це ще й кордон Європейського Союзу – відтоді, як Румунія вступила до нього.

Праворуч після входу до Анкудінова гирла перед нами постає Очаківський острів, який до паводку 1969 року був частиною Вилкового. Тут жили вилковчани, працювала школа, що її будівля й зараз стоїть на березі. Уздовж Анкудінова гирла пролягали пішохідні кладки. В середині ХХ століття

багато острівних територій були залишені жителями – дотепер збереглися садиби, що використовуються як дачі і городи.

Як ви пам'ятаєте, селище Липованське (перша назва Вилкового) було засновано при впадінні Дунаю у Чорне море. Тепер морський берег знаходиться на відстані 18 км і з кожним роком все більше віддаляється. Ви можете переконатися в швидкості утворення дельти самі - відвідайте через рік ті ж місця в гирлі річки - і ви не впізнаєте їх, адже острова та коси Дунайського заповідника ростуть прямо на очах. Так була утворена наймолодша в світі і до сих пір інтенсивно зростаюча Кілійська дельта - маленька частина величезної системи Дунайської дельти. Захоплюю уявляти собі, що мандруючи річкою, ми ніби подорожуємо в часі. Ось в центрі міста Вилкове був беріг моря у 1746 році, коли тут розкинулись володіння турок-османів. Ось кілька сотень метрів вглиб Анкудінова – і ми вже спостерігаємо за берегами, народженими після 1812 року – часу, коли землі ці увійшли до складу Російської імперії. Ці землі – сучасники Наполеонівських війн. А далі – земля, народжена в епоху Промислового перевороту. Магічно й те, що технічний прогрес так мало зачепив дельту Дунаю – вона майже не змінилась по суті за сотні і тисячі років...

У дельті завжди відчувався великий дефіцит придатних для культивування територій. Тому місцеві жителі змушені відвойовувати біля річки простір для будинків та городів. Піднятий з дна річки та її рукавів мул стає родючим ґрунтом - врожаї на таких незвичайних городах і справді незвичайні. Вилковчани щодня на човнах добираються сюди, і на човнах ж доставляють в місто вирощені на островах овочі, ягоди і фрукти: у червні - полуницю, в серпні - айву, у вересні - виноград.

Розміри рукотворних городів в дельті залежали від фізичної сили їх творців. Поглиблюючи ерик, вилковчанін змушений використовувати самі примітивні знаряддя праці - лопати, кошики, відра. Ширина городу, розміщеного між двома ериками, завжди дорівнює сумі довжини двох середніх кидків землі лопатою - близько 30 метрів. Такі прямокутні довгі городи обмежені водою з усіх боків - вони по праву можуть називатися нежилими островами.

ЧУДОТВОРНІ ІКОНИ. В 1930-ті роки, коли Вилково в черговий раз перебувало в складі іншої держави, на той раз Румунії, сталось жахливе. На дельту напала сарана. Сучасна людина уявити собі не може, чим шкодить ця дрібна комаха людині. Тоді поява сарани означала, що слабші та бідніші цієї зими помруть. Адже сарана виїдала все на своїй дорозі. Кмітливі араби сумно жартували «Ти з'їла наш врожай – а ми з'їмо тебе», проте забобонні та консервативні липовани такого собі дозволити не могли. Вони звернулись з молитвами до апостолів Петра і Павла (12 липня за новим стилем) та до Богородиці Діви Марії (тут розміщена ікона Успіння Божої Матері – відзначається 28 серпня) – заступників християн.

Отже, на Анкудіновому гирлі встановили дві ікони. І сарана пішла! І не так, як писав О.Пушкін в своєму звіті 1824 року: «Сарана летіла, сіла, все з'їла і далі полетіла» - вона залишила вилковчанам врожай!

Тепер це місце вважається священним для місцевих християн. Відправляючись на свій город, чи повертаючись до міста кожен вилковчанин звертається до своїх покровителів з подякою та молитовним зверненням. Вірою просякнуте усе життя місцевих українців та росіян – у звертаннях, у подяках, у звичайних бесідах ви почуєте безліч слів, пов'язаних з християнської вірою.

КВАКЕНБУРГ. Цю зелену стоянку організувала туристична компанія Пелікан-тур – один з лідерів регіонального туризму. Колоритні липовани та липованки в традиційних старообрядницьких шатах готують за старовинними рецептами рибну юшку, пропонують гостям місцеве домашнє вино з винограду сорту новак, і все це приправляють гострим та кмітливим вилковським говором.

Мова у Вилково неповторна. Це суміш старовинної північної російської говірки із українською, з домішками турецької, болгарської, румунської мов. Таке етнічне пупурі не диво для Балкан та Буджаку, проте видається вам дійсно неповторним завдяки липованській специфіці. Грубість тут не груба, а проста й гумористична. Звернення приперчені гострими словечками, проте не переходять

межу образи. Пошлість настільки натуральна, пряма та чесна, що не зачепить жодного мораліста.

І тут же можна випити настоянку на місцевих травах, окріп наливаючи із старовинних і досі працюючих тульських самоварів.

МОНАСТИРСЬКЕ ПОДВОР'Я. Ця туристична стоянка з'явилась порівняно нещодавно, проте колись неподалік існував старообрядницький скит – монастир, освячений на честь апостолів Петра і Павла. Таке розташування було обране піонером дунайського туристичного бізнесу Володимиром Раховським з огляду на те, що стародавні протоки, якими добирались до монастиря, замулились і добратись туди сьогодні неможливо.

Тепер на Анкудіновому гирлі виросла дерев'яна крита комишем капличка, вглиб подвор'я простягнулись монастирські будівлі – кухня, кельї, трапезна. Відвідавши стилізовану під монастир стоянку можна почути розповіді про старообрядницькі традиції, скуштувати монастирської рибної юшки чи монастирського вина.

ПЕТРОПАВЛІВСЬКИЙ МОНАСТИР. Праворуч весь зарослий очеретом ми бачимо Казейкін желобок – він відділяє Піщаний острів від інших островів дельти. Там в декількох кілометрах був розташований Старообрядницький Петропавлівський монастир (свято 12 липня). Він був започаткований після втрати Росією Придунайських земель у 1857-1860 роках за участі Тульчинського губернатора Мехмеда Садик-паші (за походженням українського поляка з Волині Михайла Чайковського). Закритий монастир був після входження дельти до складу Радянського Союзу – у 1946 монахи були виселені, кельї та інші будівлі зруйновані.

Володіння монастиря складала 12 гектар – це були городи та плавні. Тут в долині від мирських суєт монахи (до 120 в час найбільшого розквіту) займались садівництвом, городництвом, рибальством та іншими промислами.

Практично вся територія Кілійської дельти Дунаю належить Дунайському біосферному заповіднику – ось встановлений в 1981 році так званий аншлаг (інформаційний щит), що відділяє буферну зону заповідника від зони антропогенної. Незаймана людиною природа вражає вже тут своїм різноманіттям. Безліч птахів - постійних і тимчасових мешканців дельти Дунаю - представляє незабутню картину казкового, майже втраченого тепер світу дикої природи.

А далі можна бачити так звані рибні пункти – це три господарства, які обслуговують зараз понад 100 вилківських рибалок. Традиційно рибна ловля була головним заняттям вилківчан, рибалки в сезон відправлялися на промисел в морі. Щоденне повернення додому було надто трудомістке - адже основними рушіями човнів були весла і вітрила. Так на островах дельти виникли спеціальні рибопункти. Один з них розташований по ходу проходження маршруту - це рибальське селище, що складається з будинків на палях. Тут же улов піддавався первинній обробці - засолюванні, сушки, в'яленню.

Далі можна вже бачити найбільш відомий туристичний символ українського придунав'я - знак «0 км», який розташований на Делюковській косі при впадінні Дунаю у Чорне море. Саме від цього пункту відлічуються відстані лоцманами при організації судноплавства по Дунаю на відміну від інших річок світу, в яких відлік відстаней ведеться від витoku. А все тому, що вчені і жителі німецького Шварцвальда не змогли домовитися - який з трьох струмків у верхів'ях річки є початком Дунаю. Зупинка на нульовому кілометрі - відмінна можливість побачити місце, де починається і закінчується Дунай, що зв'язує воєдино дев'ять країн. Знак встановлений у 1997 році, але щороку він змінює своє розміщення – дельта продовжує рости і море під натиском могутнього Дунаю відступає все далі. Наприклад піщаної коси попереду ще 15 років тому просто не існувало, а тепер там ростуть кущі...

КОРДОН. Острів Зміїний, який в добру погоду можна бачити з вишки на кордоні ДБЗ, розташований в 37 кілометрах на схід від «0 км». Острів має

скелясті береги, він на 41 метр здіймається на морськими хвилями, площа його понад 20 га – це єдине тектонічне утворення в Північному Причорномор'ї. Він привертав увагу мореплавців з давніх-давен – археологи зафіксували на Зміїному знахідки 7 століття до нашої ери.

Першими описали Зміїний під назвою Левке (Білий) стародавні греки. Тут звели вони величний храм на честь героя Троянської війни Ахіллеса – після загибелі його тіло за міфами було перенесене сюди. Сліди храму Ахілла Понтарха (повелителя Чорного моря) були на острові ще у 1837 році, коли розпочалось будівництво маяку. Останній, до речі, складений саме з матеріалів храму – жодних інших слідів його тепер на Зміїному немає. Кожен мореплавець, який подорожував до північного узбережжя Чорного моря, неодмінно повинен був відвідати острів Левке та піднести дари покровителю – Ахіллесу. Саме тому досі з островом пов'язані легенди про скарби, які приховали храмові жерці в печерах від непроханих гостей-розбійників.

Згодом острів спорожнів, проте був відомий усім мореплавцям і надалі. На рейді у 1788 році російський флот зустрівся в грандіозній морській баталії із турецьким, під час якої переважаюча османська ескадра, втративши один корабель, відступила.

Згодом острів переходив зі складу однієї держави до іншої, з 1948 увійшов до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки, з 1991 – України.

Зараз на острові розміщується населений пункт – селище Біле Кілійського району (100 мешканців). У 2009 році Міжнародний суд в Гаазі визнав Зміїний островом та врахував це при розподілі виняткових морських економічних зон між Україною та Румунією. Тепер континентальний шельф, який містить родовища нафти та газу, потенційно буде освоєний українськими та румунськими компаніями.

ГИРЛО ОЧАКІВСЬКЕ. Погляньте праворуч – в далині видні металеві конструкції морського порту Усть-Дунайськ, зараз майже не працюючого через обміління рейду.

Дунай – ріка, яка є судноплавною артерією Центральної Європи. Історично гирло Дунаю було важливим транзитним пунктом – місцеві міста після 13 століття стають важливими перевалочними базами в торгівлі між Китаєм, Близьким Сходом та Європою. Кілія на певний час стала одним з найбільших портів Чорного моря – у 15 століття в ній звели грандіозні фортифікаційні споруди, а в 1484 османський султан Баязид назвав її одним з ключів «від Польщі, Русі та Московії».

Прибутки, які дунайська торгівля давала купцям, значно зменшились під час ескалації російсько-турецьких конфліктів. Проте в 19 століття торгівля поступово відновилаь. Технічно вона потребувала вже інших умов – облаштованих портових споруд, глибоких фарватерів, лоцманської служби, системи сповіщення тощо. Паризька конвенція 1857 року визначила умови судноплавства на Нижньому Дунаї, тоді ж розпочались роботи із заглиблення та випрямлення Сулінського гирла. Конкуренція між різними шляхами крізь Дунайську дельту значно посилилась у 20 столітті. Зараз існує одразу три шляхи – два румунських та один український, який за показниками пропускнуої спроможності лідирує над обома конкурентами разом узятими.

У 1978 в місці впадіння Очаківського гирла в Жебріянську затоку був побудований портовий комплекс Усть-Дунайськ. Після розвалу СРСР і економічної кризи 1990-х діяльність порту потрохи зупинилась – зараз природа довершила цю справу. За оцінками спеціалістів для відновлення функціонування цього комплексу необхідні інвестиції в 1 млрд доларів.

ТРИ ЦЕРКВИ. На цьому місці ми знаходимось якнайближче до межі Європейського Союзу. Цікаво, що в холодні зими (яких тепер стає все менше) з давніх-давен Дунай замерзав і по кризі навіть в часи якнайжорсткіших прикордонних санкцій з одного берега на інший мандрували тварини – місцеві

згадують, що вовки, кабани, олені тощо щозими йшли на румунські острови чи повертались назад. Останні вовки були знищені в регіоні в 1970-х – тепер важко повірити, що цей цар-хижак степового краю наводив жах навіть на людей.

Зверніть увагу на місто Вилкове. Тільки звідси ви зможете побачити всі три храми міста одночасно. Панорама дає уяву про населений пункт – від західної околиці, де розташовані новобудови радянських часів, через старовинний район, заселений українцями (нащадками запорожців), через центральну частину липованської Венеції ми поглядом зупиняємось на крайній східній околиці – Кілімбейці. Загалом в місті нараховується 72 острови. Майже 70% населення – липовани, 25% - українці.

У вилковчан склалась така традиція – щоразу направляючись до дельти й відпливши з міста, вони на цьому місці повертаються до трьох церков і випивають келих вина. Ця старовинна рибальська традиція все частіше використовується з туристичними цілями.

Але перейдемо до оповіді про самі три церкви, які височіють перед нами. Найперші храми в Вилковому зафіксовані в 1818 (запорозька православна церква з очерету та лозняка, обмазаного глиною) та 1827 (липованська каплиця з плетеної верби, обмазана мулом). Обидві вони були освячені на честь покровительки козацтва Покрови Пресвятої Богородиці (храмове свято – 14 жовтня за новим стилем). Проте ці церкви не збереглись.

З існуючих вилковських храмів найдавнішим є центральний – освячений на честь Різдва Пресвятої Богородиці (21 вересня за новим стилем). Він був збудований після Кримської війни – відкритий у 1857 році. Потім в радянські часи з 1962 року храм використовували як риб склад, дитячий клуб, а потім була пожежа 1980 року. У 1993 році в незалежній Україні храм був знову відкритий для богослужінь після реконструкції, виконаної зусиллями місцевих липован. Цікаво, але й дзвіниця була збудована не за часів Російської імперії – у 1873 році (Вилково тоді входило до складу Румунського королівства). Зараз храм є справжньою окрасою вилковського середмістя.

Другий за давністю побудови є Свято-Миколаївська православна церква (зараз – Української Православної Церкви). До неї переважно ходять місцеві українці. Її ми бачимо ліворуч від Храму Різдва Богородиці. Храмове свято відзначається 22 травня, а освячення храму відбулось 14 жовтня 1902 року на Покрову. Збудована церква з цегли, яку до майданчика передавали від пристані на Дунаї вилковчани, які вилаштувались у довжелезний живий ланцюг. Іконостас на думку мистецтвознавців був виконаний в Петербурзькій майстерні Фаберже чи під значним її впливом стилю.

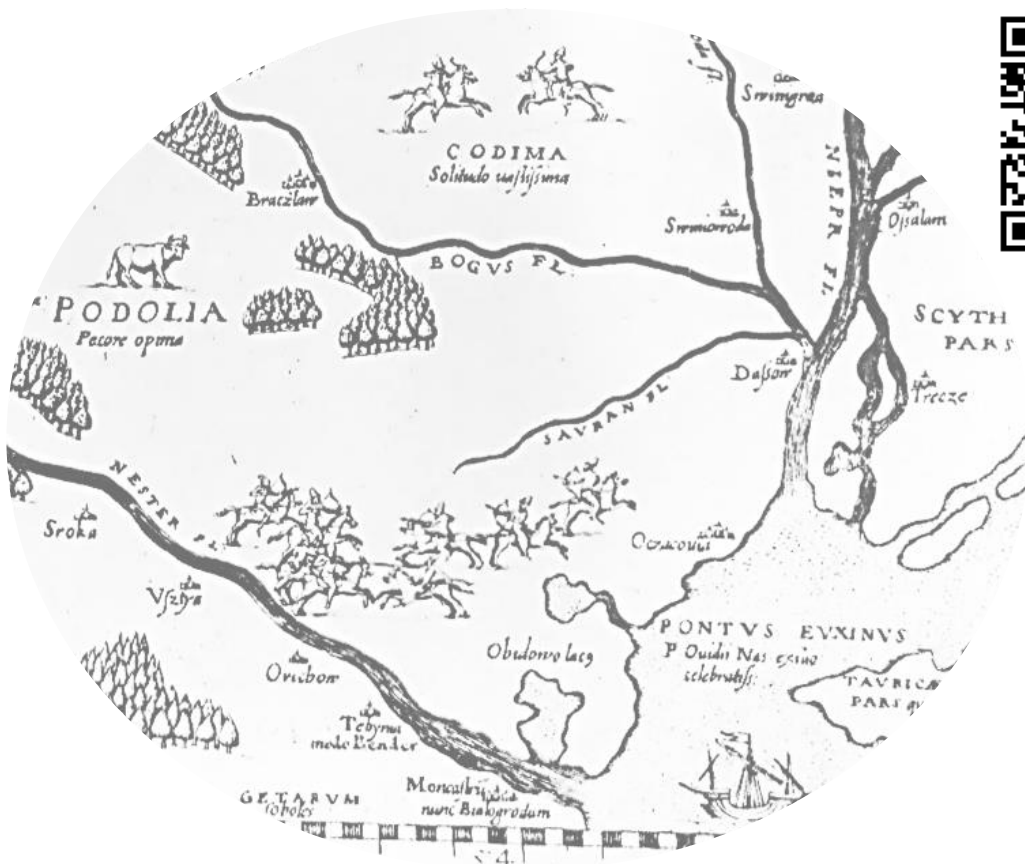
Третій храм височіє праворуч – це Старообрядницька церква Святого Миколи. Вона освячена 22 травня 1913 року і ще зветься Кілімбейською – бо розташована на острові з такою назвою. Історія цієї назви сягає часів османського панування, коли Білгородським каналом проходив кордон Туреччини. Острів входив до володінь Кілійського губернатора (бея) – турецькою Кілім-Бея.

Згадайте – основним заняттям місцевих мешканців майже весь час існування було рибальство. А Святий Миколай є покровителем мандрівників та мореплавців – отож і не дивно, що два з трьох храмів освячені на його честь. Також зверніть увагу на те, що храмові свята Викловських церков відзначались або в травні (час рибальства), або восени (час завершення збору врожаю).

ПІШОХІДНІ МАРШРУТИ ОДЕЩИНОЮ

В цьому розділі дається перелік та короткий опис пішохідних маршрутів загальною довжиною 255 кілометрів, які пропонуються для проходження молодими патріотами. До методичних рекомендацій додається вкладка, на якій ці десять маршрутів подані із посиланнями на їх електронні карти за допомогою QR-коду. Вкладки рекомендується використовувати в якості ключів до докладних туристично-краєзнавчих матеріалів під час підготовки та проведення походів. Напрями руху, об'єкти, вказані на картах можуть змінюватись, дороги та стежки не завжди можуть бути доступними – і тому слід ставитись до походу, як до творчого процесу.

Важливо пам'ятати, що будь-який похід є індивідуальним – маршрути, вміщені на подальших сторінках носять рекомендаційний характер, а отже уся відповідальність за їхнє проходження знаходиться на плечах організаторів та учасників.

КУЯЛЬНИК

від Корсунців до Жевахової гори (14 км)

Пішохідний одноденний маршрут східним передмістям Одеси – Пересипом. Саме тут від XV до XVIII століття відбувались бої козацько-османських війн.

Місцевість знаменита ще й тим, що вона є найглибшою наземною точкою сучасної України - знаходиться на глибині 7 метрів під рівнем Світового океану.

Пересипом проходив стратегічний шлях з Центральної Європи до Криму, тому боротьба за контроль над цим перешийком призвела до численних битв.

Куяльницький лиман став місцем видобутку солі – надважливого продукту для економіки пізньо-середньовічної та ранньо-модерної України.

Маршрут найкраще проходити в березні-червні та вересні-жовтні.

Початок маршруту - залізнична станція Одеса-Східна. Кінцевий пункт - меморіальний хрест на місці перемоги загону на чолі із Семеном Палієм у 1691 році. Третина маршруту проходить берегом лиману.

Найцікавіші об'єкти по маршруту: будинок правління акціонерного товариства соляних промислів на Куяльнику, залишки соляних промислів, споруди курорту XIX-XX століть, місце античного храму на Жеваховій горі, єдиний природній піщаний пляж Одеси – Лузанівський.

ДНІСТРОВСЬКИЙ ЛИМАН від Білгорода до Затоки (27 км)

Пішохідний одноденний чи дводенний маршрут західним берегом Дністровського лиману. Це територія, де від античності і до середньовіччя проходив водний торговельний шлях з Чорного моря до Прикарпаття та суходольний з Євразійських степів до Балканського півострова.

Ландшафт місцевості – помірно перерізаний, ґрунти переважно піщані – тут в середньовіччі зафіксовано існування пустелі Камр-ал-кум.

Зараз узбережжя лиману переважно обсажене виноградниками та фруктовими садами, а також лісопосадками для укріплення високих берегів.

Похід можна організувати в обох напрямках – і від Затоки, і від Білгорода-Дністровського. Неподалік Шабо на березі лиману можна організувати ночівлю.

Найбільше часу з точки зору пізнавального туризму може зайняти огляд міста Білгорода-Дністровського, в якому знаходяться числені пам'ятки античної, середньовічної та модерної доби. Розкопки античного міста Тіра та середньовічної фортеці знаходяться в центрі міста і потребують особливо уважного огляду.

Беріг від Білгорода до Шабо цікавий з історичної та натуралістичної сторін. Тут дорога проходить по урізу лимана, можна зустріти білих і сірих чапель, пеліканів. Місцевість – колишня пустеля, звідки пісок вивозили в середземноморські країни для виготовлення піщаних годинників.

Шабо – колонія швейцарських переселенців, знаменита виноробством, а останнім часом – як центр виготовлення ще й молочних сирів.

Шлях до Затоки проходить високими урвищами та плавнями. В Затоці можна вийти на беріг моря та оглянути міст через Цареградське гирло Дністровського лиману.

ДНІСТРОВСЬКИЙ ЛИМАН

від Маяк до Овідіополя (30 км)

Пішохідний одноденний чи дводенний маршрут східним берегом Дністровського лиману з панорамним оглядом дельти Дністра. Низка населених пунктів заснована ще литовцями (Маяки-Чорний Город), татарами (Овідіополь-Аджидер), запорозькими рибалками (Калаглія), відставними моряками та німецькими колоністами (Надлиманське).

Ландшафт місцевості перерізаний глибокими ярами, беріг високий. Лісопосадки, виноградники та поля формують кольори пейзажу.

В Маяках можна оглянути міст через Дністер, астрономічну обсерваторію, а потім вийти на огляд панорами дельти Дністра.

Мальовничий беріг над Карагольською затокою Дністровського лиману приваблює орнітологів. З сильною оптикою можна добре оглянути згори узбережжя, вкрите очеретом.

По дорозі слід оглянути розкопки античних поселень, а також Овідіопольської фортеці, заснованої у 1793 році.

В затишному південноукраїнському містечку Овідіополі на березі лиману маршрут можна закінчити фотографією на тлі монументу давньоримському поетові Овідію, який за помилковою легендою останні роки свого життя провів саме в цій місцевості.

СТЕПИ БАРАБОЙСЬКІ

від Вигоди до Мангейму (18 км)

Пішохідний одноденний маршрут від залізничної станції Вигода по степовим просторам Одещини до колишньої німецької колонії Мангейм (зараз – Кам'янка).

В селі Василівка, заснованому вихідцем з козацького роду Андрієм Шостаком, слід оглянути залишки палацу XIX століття, побудованого другим власником села генерал-майором Василем Дубецьким. В цій будівлі згодом мешкав син третіх господарів – Сергій Панкеев, який став всесвітньо відомим завдяки своєму лікарю – Зігмунду Фрейдю.

Далі стежка йде через долину Барабою – тут в XVI столітті козаки на чолі з барським старостою Бернардом Претвичем неодноразово зустрічались в герцях із ногайцями, які вели полонених українців на невольничі ринки Османської імперії.

Навколо долини можна спостерігати кургани – поховання кочовиків різних часів.

В колишній німецькій колонії Мангейм збереглися мальовничі руїни кірхи, хати та господарські споруди колоністів, а будівельна структура населеного пункту свідчить про її першозабудовників.

Траса Кучурган-Одеса має достатньо жвавий рух, тому мандрівникові не складе проблем сісти на рейсовий автобусний транспорт і добратись до обласного центру.

КУЯЛЬНИК

від Буялика до Іллінки (40 км)

Пішохідний дводенний маршрут верхів'ями Куяльницького лиману. Починається від залізничної станції Буялик і завершується в селі Іллінка.

Перша частина маршруту – терени колишньої болгарської колонії Великий Буялик та українських сіл на березі річки Малий Куяльник.

Згодом ландшафт стає пересіченим, глибокі долини та круті схили вкриті деревами та кущами. Неподалік від відомого в літературі села Северинівка, заснованого представником роду Потоцьких, розташоване джерело кришталево чистої води «Третій Бог». Тут в лісі біля джерела можна зупинитись на ночліг.

В Северинівці можна оглянути залишки палацу Потоцьких та храми – греко-католицький та православний. Тут проходив старовинний чумацький шлях, а згодом – старокиївська дорога. Нею можна дійти до верхів'їв Куяльницького лиману неподалік Старої Еметівки.

З пагорбів міжлимання відкривається прекрасний вид, на обрії можна побачити передмістя Одеси.

А в околицях села Іллінка слід оглянути місце ведмежої печери доби палеоліту – найдавніша з відомих знахідка слідів заселення теренів сучасної Одещини людиною. В селі – старовинна православна церква та краєзнавчий музей.

Від Іллінки до Одеси можна добратись рейсовими автобусами чи іншим попутним автотранспортом.

ТИЛІГУЛЬСЬКЕ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ

біля Курісового (19 км)

Одноденний маршрут колишніми володіннями дворянського роду козацького походження Курісів з відвідуванням містечка, палацу, лісу та мальовничих берегів Тилігульського лиману.

Архітектура Курісового в центрі знаходиться під значним впливом класицизму та ампіру. Тим часом палац на околиці сучасного села побудований в мавретанському та неоготичному стилях.

Ліс в долині річки Балай висаджений у ХІХ столітті і дає прихисток від спекотного південного сонця під час проходження маршруту. На одній з галявин можна побачити кам'яну плиту із зображенням якору та написом «Чумак Пилип». Це – слід «далекобійників» українських степів, завдяки яким Одеса була в дозалізничну добу пов'язана суходольними транспортними шляхами із іншими регіонами країни.

На маршруті можна також роздивитись руїни кам'яних мостів ХІХ століття – вони теж були частиною чумацької транспортної системи.

Через село Каїри берегом Тилігульського лиману стежки прямують до урочиська Макітра – дивовижного мальовничого куточка Одещини.

Закінчити похід можна в селі Калинівка, звідки добратись до обласного центру автобусом чи попутним автотранспортом.

ЧОРНЕ МОРЕ

від Григорівки до Чорноморського (9 км)

Це короткий одноденний маршрут берегом моря. Розпочати його можна біля монументу Григор'ївському десанту, що відбувся у вересні 1941 року. Тут проходять автобуси з Одеси до міста Южного. Завершується похід на тій же дорозі Южний-Одеса в межах селища Чорноморське.

Високі береги під дією морських хвиль щоразу виглядають по-іншому. Величезні брили падають на пляж і формують неповторний вигляд первозданного чорноморського берега. Піщані лагуни, обмежені такими брилами, дуже мальовничі і закриті для стороннього ока.

Рослинність також додає цьому місцю неповторності. Водорості, мхи, ковили, кущі та дерева сплітаються в химерному танці.

Обережно просуваючись вперед, звертайте увагу на дари моря – тут вимиває кулі та гільзи 1941 року, часто можна зустріти сліди морських катастроф.

Піднявшись на високий беріг і перейшовши через автомобільну трасу, слід оглянути залишки 412 артилерійської батареї – бетонні бункери, артилерійські позиції, меморіал подіям 1941 року.

Найкраще цей маршрут проходити влітку, адже навесні та восени хвилі на Чорному морі стають вищими, а вода сягає не зовсім комфортної для переходів ділянок по пояс температури.

ТИЛІГУЛЬСЬКЕ ВЗМОР'Я від Южного до Коблево (13 км)

Ододенний маршрут між морським портом Южний та курортним селищем Коблево. Похід проходить теренами двох областей – Одеської та Миколаївської. Сполучення Одеси до Южного та з Коблевого достатньо доступне та забезпечене великою кількістю транспортних засобів.

В цілому похід поділяється на ділянку приморську та пересипську.

Високим берегом Чорного моря стежка в'ється на схід від Южного. Слід пам'ятати, що геологічна структура місцевих берегів зумовлює загрозу зсувів, тому йти краєм урвища заборонено – це небезпечно, адже верхній шар ґрунту може виглядати цілком надійним, а під ним насправді вже зяє порожнеча. Оскільки види з висоти таких урвищ відкриваються дивовижні і захоплюючі подих – тому слід бути дуже обережним і не потрапити в пастку.

На північ від маршруту в напрямі села Кошари височіє курган, який археологи прозвали Господарем – він і насправді наче повеліває усім навколишнім простором. Це – частина некрополя давньогрецького містечка, яке на думку археологів, які його досліджують, і є стародавнім Одесом. Одес згадується в багатьох писемних джерелах – зокрема в периплах. Перипли – це описи морських маршрутів, якими користувались стародавні греки, слідуючи до незнайомих країв.

Розкопки Одеса тривають вже декілька десятиліть – вже відомо, що місто було частиною володінь міста Ольвія і було заселене змішаним греко-варваським населенням. Воно проіснувало декілька століть і було знищене кочовиками.

Тилігульський пересип та коблевське взмор'я багаті на різні види перелітних птахів. Спостереження за ними краще проводити спеціальними оптичними приладами з можливістю фотофіксації. В літній період є можливість розмістити в цій місцевості неподалік моря табір для ночівлі.

ДУНАЙСЬКІ ПЛАВНІ

від Кілії до Вилкового (42 км)

Це дводенний чи навіть триденний маршрут від районного центру Кілії до відомого туристичного містечка Вилкове.

Він проходить низовиною, утвореною річковим намулом та морським піском. Ще дві тисячі років тому місцевість, де зараз розташована Кілія, була берегом Чорного моря, а Вилкове «опинилось» на суходолі взагалі років 300 тому.

Огляд міста Кілія розпочати слід з Покровського собору поруч з автостанцією, а потім прослідувати до середньовічного православного храму Св.Миколи, який у 1648 році відновив майбутній тесть гетьмана Богдана Хмельницького – молдавський господар Василь Лупул. Сам Богдан вірогідно теж відвідував Кілію – у 1620 році він потрапив до турецького полону і був доставлений до Стамбулу, де два роки очікував виплати викупу.

В центральному парку Кілії збереглися два озера – це рови могутньої кілійської фортеці. В 15-18 століттях місто було центром міжнародної торгівлі і мало потужні фортифікації, які можна порівняти із Білгород-Дністровськими. На жаль вони не збереглися.

Маршрут з Кілії йде на схід паралельно державному кордону. Тут у 1950-х роках було насипано протиповеневий вал, по якому досі можна бачити лінії колючого дроту з обладнанням для пуску електричного струму. Через село Ліски дорога веде до висадженого на піщаних косах хвойного лісу, багатого в осінній сезон на гриби.

Наприкінці маршруту слід оглянути місто на воді – Вилкове (докладний опис міста – вище в описі Нижньодунайського екскурсійного шляху).

ВІКОВІ ДУБРАВИ ПОБУЖЖЯ **від Кам'яного до Слюсаревого (43 км)**

Маршрут розраховано на два або три дні, адже його повна довжина - 42 км. Його можна також розділити на дві рівновеликі частини - окремо лісова частина від автотраси Одеса-Київ до Саврані та шлях Побужжям - від Саврані до Кам'яного.

Місцевість знаменита тим, що тут розташовано найбільший лісовий масив на Півдні України – Савранський.

Він приваблював людину з давніх давен – тут на березі Південного Бугу знайдено одне з перших землеробських поселень Східної Європи та України доби неоліту.

Збереглись курганні поховання кочовиків різних епох – від кіммерійців до чорних клобуків.

На річці Яланець відбулась битва між польською та татарською арміями 1489 року, в якій вперше взяли участь «місцеві козаки». Це перша письмова згадка українського козацтва.

В XIX столітті в Саврані функціонувала перша в Україні школа бандуристів. Один з викладачів цієї школи Тимко Падура написав на Побужжі відому польську пісню «Гей, соколи».

Мальовничі береги Південного Бугу доповнюються гранітними скелями та порогами. Тут розташована мала гідроелектростанція.

На лівому боці Бугу – родовище графіту, яке розробляється відкритим способом. Це друге в світі та перше в Європі за об'ємом розвіданих запасів родовище графіту. Кар'єри та терикони в Заваллі справляють на туристів неабияке враження своїми грандіозними розмірами.

Район знаменитий своїми промислами – рибним, раковим, грибним та вінникарським.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андриевский Н.Ю. Одесса: Путеводитель-справочник. -Одесса, 1984.
2. Бачинська О.А. та ін. Одеса козацька: наукові нариси. – Одеса, 2000. – 147 с.
3. Бачинська О.А., Гончарук Т.Г., Полторак В.М. Козацькими шляхами Одещини. – Одеса, 2001. – 12 с.
4. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001.
5. Белоус А.Г. Улицы Одессы: Путеводитель-справочник. -Одесса, 1987.
6. Дятлов СЕ. Одесские лиманы: Краеведческие очерки. -Одесса, 1980.
7. Закон України «Про музеї та музейну справу»: Затв. 29 черв. 1995 р. № 249/95-ВР // Відомості Верховної Ради. - 1995. - № 25. - С. 191.
8. Закон України «Про охорону археологічної спадщини // Урядовий кур'єр. – 2004.04.29. - №81.
9. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної Ради. – 2000. – №39.
10. Закон Ураїни «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. №324/95-ВР // <http://www.tropa.dp.ua/extreme/outdoor/zakon01.html>
11. Заповідники і національні природні парки України. -К, 1999.
12. Иванова С. и др. Очерки истории и археологии Днестро-Бугского междуречья. – Кие, 2012. – 300 с.
13. Курорты Одессы: справочник. - Одесса, 1976.
14. Кушнір В.Г. Народознавство Одещини. – Одеса, 1998. – 245 с.
15. Петранівський В., Рутинський М. Туристичне краєзнавство: Навч. Посібн. – К.: Знання, 2008. – 575 с.
16. Природа Одесской области. - К., 1979.
17. Природные национальные парки Украины. - Львов, 1987.
18. Родичкин И.Д. Сады, парки и заповедники Украинской ССР. Заповедная природа. - К., 1985.
19. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - Львів, 1998.
20. Рутинський М.І., Стецюк О.В. Музеєзнавство: навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
21. Рыбалко В.Я. Море, реки и лиманы. – Одесса, 1990. – 160 с.
22. Уривалкін О. Історичне краєзнавство: Навч. Посібн. – К., 2008. – 296 с.
23. Чопп И. Туристские тропы Одещины. – Одесса, 1964. – 148 с.
24. Шевчук В. По родному краю на велосипеде. – Одесса, 2007. – 172 с.
25. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник -довідник. - К: Знання, 1998.

Електронні інформаційні ресурси

1. elib.nplu.org/catalogue.html?catalogue=50 – джерела з історії музеїв в Україні.
2. <http://kraeved.od.ua> – сайт з матеріалами по Одещині.
3. <http://sergekot.com/> - блог відомого одеського краєзнавця та фотографа Сергія Котелко.
4. <http://www.antiq.com.ua/museum/ukraine.htm> - довідник проекту «Все музеи Украины».
5. museum-ukraine.org.ua – сайт часопису «Музеї України» (ред. В. Тригуб).
6. muzei.in.ua/ - сайт «Музеї та пам'ятки архітектури України».
7. prostir.museum/ - сайт громадської організації «Український центр розвитку музейної справи».
8. travel.kyiv.org/museum/ - збірка фотографій українських музеїв.
9. <http://tourlib.net/> - все про туризм.
10. <https://uk.wikivoyage.org/wiki/%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D0%B0> – путівник Одесою.

КУЯЛЬНИК
- південь

ДНІСТРОВСЬКИЙ
ЛИМАН - південь

ДНІСТРОВСЬКИЙ
ЛИМАН - північ

БАРАБОЙСЬКИЙ
СТЕП

КУЯЛЬНИК
- північ

ТИЛІГУЛ
- захід

ГРИГОРІВКА

ТИЛІГУЛ
- південь

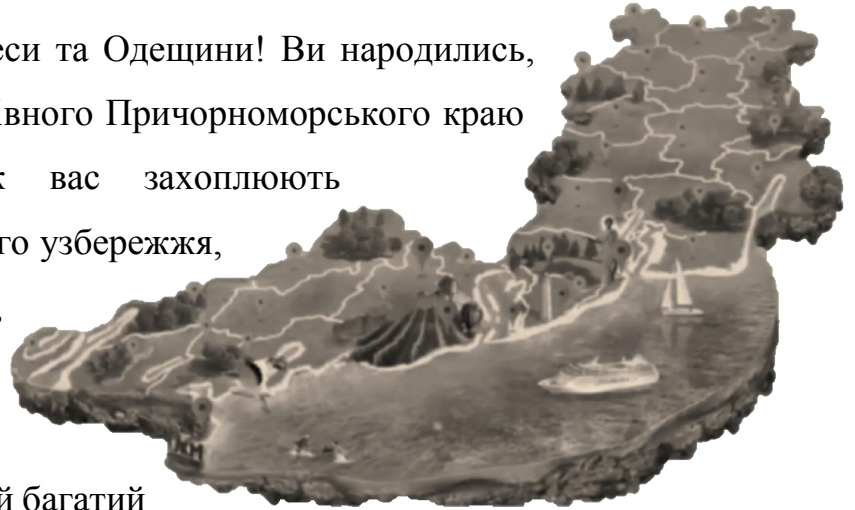
КІЛІЯ

САВРАНЬ

ПІСЛЯМОВА

Патріоти України, Одеси та Одещини! Ви народились, виростили чи потрапили до чарівного Причорноморського краю вже дорослими – позаяк вас захоплюють мальовничі краєвиди морського узбережжя, блакитні лимани та озера, широкі річки та глибокі яри, тінисті ліси та розлогі степи.

Наш південноукраїнський край багатий історичними пам'ятками – фортецями, палацами, місцями битв та інших важливих і героїчних подій з минулого нашого народу. Унікальна та різнобарвна народна культура та дика природа Одеської області.

Аби повноцінно полюбити свій край, його потрібно побачити та пізнати. До цього багато шляхів. Найкращий та найдоступніший – пішохідна мандрівка, туристичний похід. Саме про місця, які можна відвідати зі своїми друзями у вихідний день чи під час канікул розповідає це видання.

Ми рекомендували вам 12 маршрутів, частина з яких одноденні, частина – дводенні. Деякі з них можна пройти і за три доби, адже рекомендований середній темп руху – 10-20 км на день. Кожен маршрут розпочинається і завершується на залізничній станції, автобусній зупинці чи на дорозі, якою проходять автобусні маршрути.

Зверніть увагу на квадратики із QR-кодами. Розшифрувавши їх на своєму смартфоні, можна потрапити до описів маршрутів із зазначенням координат важливих та цікавих об'єктів. Згодом описи маршрутів в електронному форматі доповняться подробицями, світлинами та посиланнями на зовнішні джерела інформації. Але мінімум важливих фактів ти знайдеш вже в цих рекомендаціях.

В майбутньому ми плануємо видавати нові описи маршрутів ще невідомими тобі стежками Одещини.

Вивчай Одещину, ділись результатами своїх досліджень із друзями!

Мерщій в дорогу!

